Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Landsbymiljøer ved Aalborg

Torben Stokholm og Christian Duch

Aalborg-bogen

UDGIVET AF SELSKABET FOR AALBORGS HISTORIE

2j

50,70

Aalborg-bogen 1977

Landsbymiljøer ved Aalborg

Af
Torben Stokholm og
Christian Duch

Aalborg-bogen 1977

UDGIVET AF SELSKABET FOR AALBORGS HISTORIE

Indhold

Forord 7
Topografi og bosætning 11
Tro og overtro 15
Landsbyen arkitektonisk 21
Lov og orden 35
Hoveri 38
Udskiftningen 41
»Kundskab er magt – uvidenhed trældom« . . 48
Andelsbevægelsen 56
Naturen udnyttes 59
Transportmidler – Krigen 1864 64
Landsbymiljø 1977 72
Efterskrift 89
Litteraturfortegnelse 90
Landsbyernes alder 90
Årsberetning 91
Beretning fra lokalhistorisk arkiv 92
Styrelse m.m. 94

Forord

I 10 år har Selskabet for Aalborgs Historie gennem sine årbøger, udbredt kendskabet til mange sider af Aalborgs spændende fortid.
Når vi i år har bevæget os uden for den egentlige bys grænser, er det først og fremmest fordi, en storbys opland altid har været en væsentlig faktor for byens trivsel; - dernæst fordi det opland, som indtil for få år siden bestod af veldefinerede landsbyer med egen identitet, efter kommunesammenlægningen i 1970 er en administrativ del af Storaalborg. Byens vokseværk har reduceret mange af landsbyerne til kvarterer i Aalborg. Kun gadenavne vidner om de gamle landsbysamfund. Andre, - lidt fjernere beliggende, er udbygget til ukendelighed og fungerer ikke mere som landsbyer, men som små satellitbyer til Aalborg. Kun få har bevaret landsbypræget, - og hvor længe?
Vi mener den danske landsby indeholder så mange kvaliteter, såvel arkitektonisk som trivselmæssigt, at udviklingen ikke bør udslette landsbymiljøet, men at man tværtimod må værne om og videreudvikle det. Mange steder i Aalborgs opland er lokalhistoriske arkiver ved at tage form. Vi har med denne årbog via en række delemner ønsket at fortælle det sydlige Storaalborgs historie på et overordnet plan for måske derved at inspirere lokalhistorikere til mere dybtgående beretninger om enkelte lokaliteter, ikke alene for historiens skyld, men nok så meget af hensyn til fremtidens boligmiljøer.

Torben Stokholm *Christian Duch*

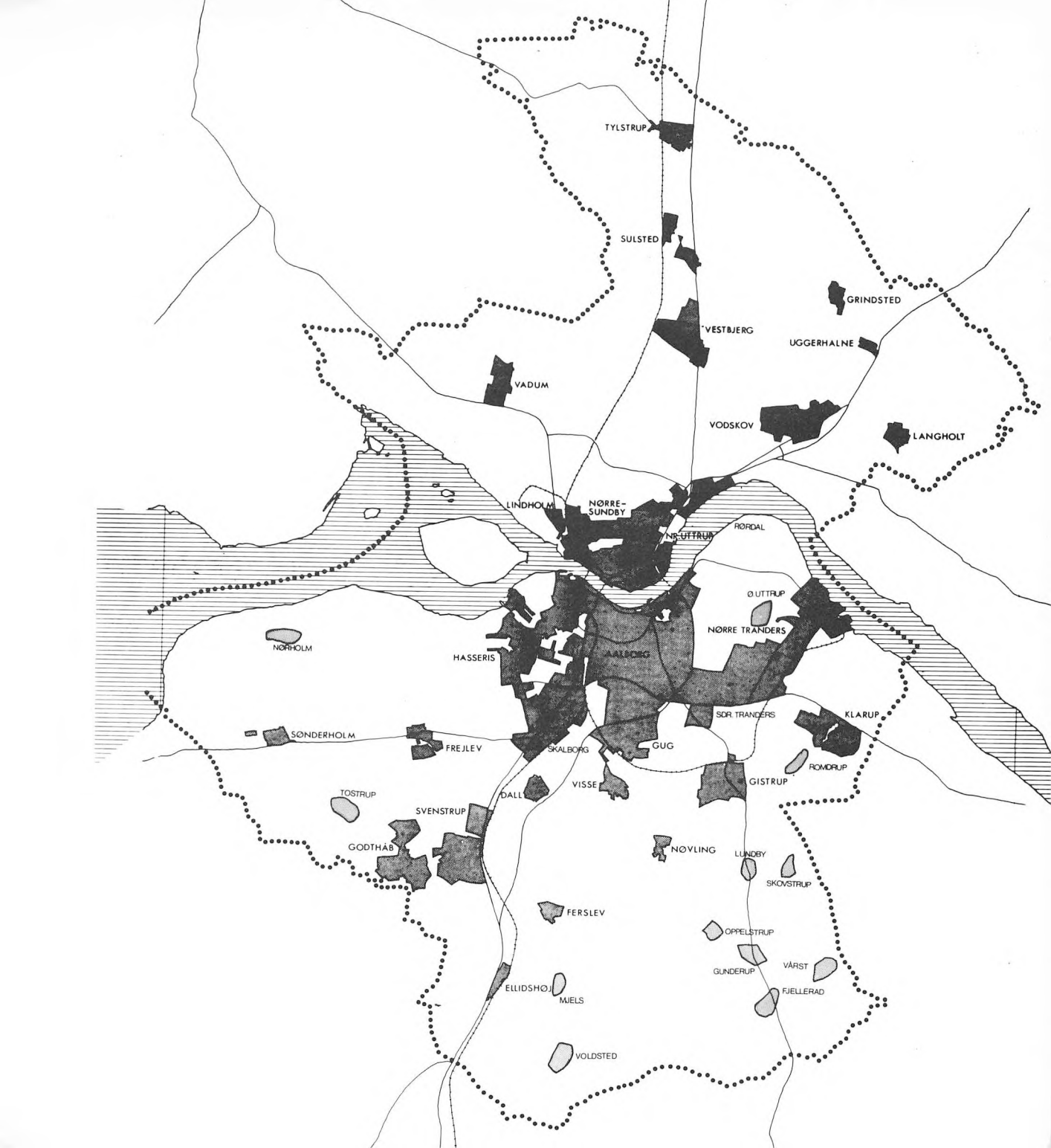
TYLSTRUP
SULSTED
GRINDSTED
VESTBJERG
UGGERHALNE
VADUM
VODSKOV
LANGHOLT
LINDHOLM
NØRRE-
SUNDBY
NR. UTTRUP
RØRDAL
Ø UTTRUP
NØRRE TRANDERS
NØRHOLM
HASSERIS
AALBORG
SDR. TRANDERS
KLARUP
SØNDERHOLM
FREJLEV
SKALBORG
GUG
ROMDRUP
GISTRUP
TOSTRUP
DALL
VISSE
SVENSTRUP
GODTHÅB
NØVLING
LUNDBY
SKOVSTRUP
FERSLEV
OPPELSTRUP
GUNDERUP
VÅRST
ELLIDSHØJ
MJELS
FJELLERAD
VOLDSTED

Topografi og bosætning

Landskabet syd for Limfjordens østlige del er opstået efter den sidste istid. Da isen smeltede, blev de lavtliggende områder vandfyldte og dannede et hav i direkte forbindelse med Kattegat.
Strandlinien mellem det faste land og stenalderhavet fulgte den nuværende kote 6 nord om Sønderholm-Frejlev, øst om Svenstrup, Ellidshøj, Støvring og syd om Lindenborg å mod Nr. Kongerslev.
Bakkeplateauerne nord for denne linie fremstod som øer i havet. Mod vest Nørholmplateauet - mod nord Hasseris- og Vejgaardplateauerne, -

Topografisk kort over egnen omkring Aalborg visende landskabets form og byernes beliggenhed. (Udført af Gruppen for Landskabsplanlægning, Kolding)

længere mod nord Gjøl- og Nørresundby-, yderst mod øst Klarup-, Sejlflod-, Gudumplateauet, og tæt op af fastlandet et stort højdedrag hvor nu Volsted, Ferslev, Nøvling og Vaarst ligger.
Landskabet i dag er karakteriseret ved de tidligere vandfyldte, lave, brede sletter, de såkaldte postglaciale litorinaflader, som fra fjordbredderne forgrener sig ind mellem de noget højere liggende senglaciale flader, der igen danner overgang til morænelandet, som rejser sig i landskabet bag sletterne.

Endnu inden landskabet havde fundet sit nuværende udseende blev det befolket. For mere end 4000 år siden slog mennesker sig ned på højdedragenes læsider mod øst. De levede som jægere og fangere og har i arkæologernes fagsprog flere betegnelser efter de enkelte lokaliteter f.eks. enkeltgravsfolket og de grubekeramiske folk, som kaldes således på grund af deres egenartede keramik.
Vidnesbyrd om deres tilstedeværelse findes i dag på Aalborg Historiske museum i form af flintredskaber og potteskår med de karakteristiske mønstre.
Man mener, at disse stenalderfolk ret hurtigt er blevet fordrevet af et agerbrugsdyrkende folk, som har lagt grunden til de første egentlige landsbysamfund.
Landsbyernes omtrentlige aldre kan på forskellig vis bestemmes, bl.a. ved navnets endelser -um, -lev, -by, -sted, -rup, -drup m. flere*. Men i Himmerland findes flere navne uden sådanne kendte endelser f.eks. Sdr. Tranders, Nr. Tranders, Gug og Dall. Da man på stederne har fundet vidnesbyrd om menneskelig aktivitet helt tilbage fra stenalderen, må det formodes, at disse landsbyer er blandt egnens ældste.
Danmark blev sognedelt kort efter kristendommens udbredelse, nogle mener i 1070.

I »Trannes« blev oprettet tre sogne, Nørre Tranders, Sønder Tranders og Gug. Sidstnævnte blev formodentlig nedlagt som selvstændigt sogn i forbindelse med reformationen eller kort tid før.
I Valdemar Sejrs jordebog fra 1231 kan man læse, at kongen ejede jord for 2 mark sølv i Trannes.
Det svarede til ca. 96 tdr. land. Senere forøgedes krongodset for atter at

* Se side 90

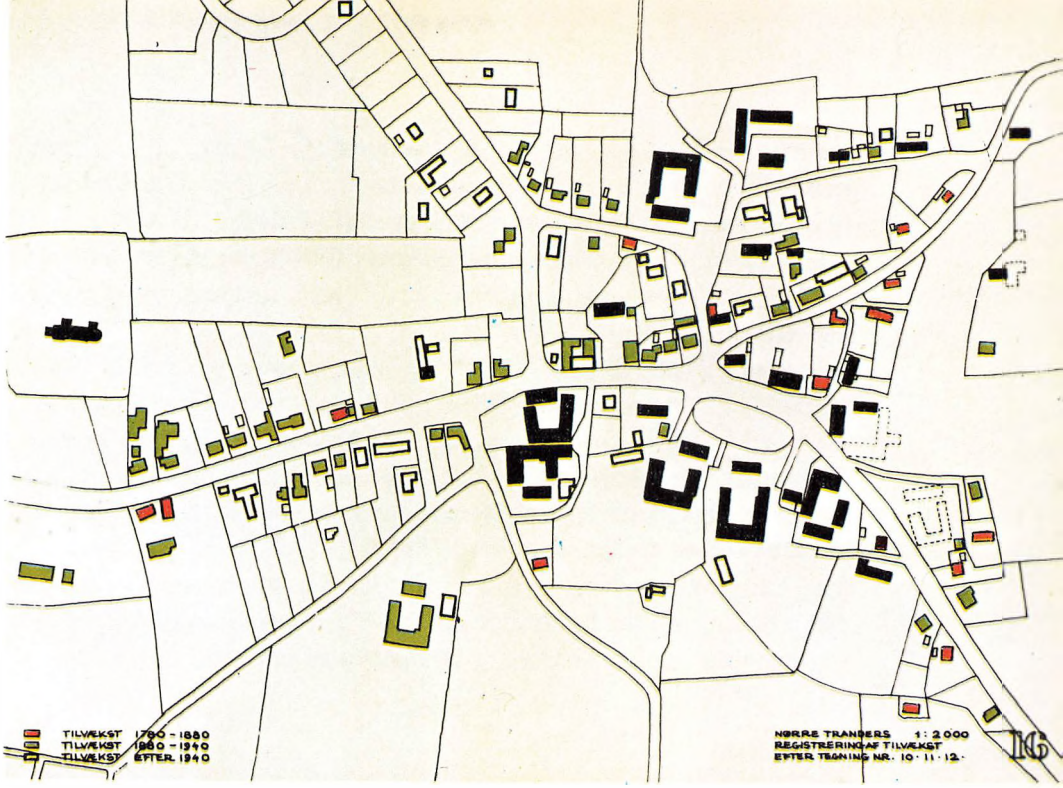

Kort over Nr. Tranders, illustrerende byens tilvækst op gennem tiderne (Fra Chr. Lomborg: Byplanmæssig undersøgelse og registrering af Nr. Tranders)

svinde ind under kongerne Erik Menved og Christoffer II. Disse var i konstant pengenød og solgte eller pantsatte en stor del af Danmarks jord til pengestærke mænd inden og uden for landets grænser. Det var Christoffers søn Valdemar med tilnavnet Atterdag, der igen fik samlet det meste af rigets jord, og hans datter Margrethe videreførte med utrættelig energi arbejdet.

I 1406 beretter et dokument, at dronning Margrethe tilbagekøber 24 ejendomme i Trannes. En del af disse ejendomme var beliggende i Øster Sundby og Øster Uttrup. Men selv om skriftlige oplysninger viser, at rigets fornemste har ejet jord på stedet, kan man ikke deraf slutte, at landsbyerne var specielt eftertragtede.

Dengang var bøndergårde og jord stormændenes ejendom og handledes eller foræredes væk uden smålig skelen til beboerne.

I oldtiden og middelalderen var bønderne selvejere, men op imod 1500-årene havde de enevældige konger eller deres bisper og storgodsejere til-

ranet sig så godt som al jord, og bønderne var fæstere uden personlig handlefrihed. I 1534 sluttede bønderne fra bl.a. Nr. Tranders sig til Skipper Klements bondehær i oprøret mod Christian III. Oprøret blev slået ned med hård hånd, og skipperens tilhængere måtte bøde dyrt. Selvejerne fik deres gårde konfiskeret og blev degraderet til fæstere under kronen.

Bønderne i Dall var langt op i middelalderen selvegne, hvilket kan ses af, at de næsten alle svarede ledingspenge til kronen. Denne afgift var en afløsning af selvejerbøndernes pligt til at møde i leding, når kongen i ufredstider befalede landets mænd under våben. I 14- og 1500 årene mistede også Dallbønderne selvejerrettighederne, og efterhånden blev hele sognet overtaget af bispestolen i Viborg.

Men det er ikke kun de nævnte landsbyer, der kan bryste sig af høj alder. Flere nordjyske landsbyer har rod i den sagnomspundne vikingetid, hvor der var overordentlig stor aktivitet omkring Limfjorden.

Langdyssen »Troldkirken«,
Sønderholm. (T.S.)

Tro og overtro

Menneskelig aktivitet har gennem tiderne været nøje forbundet med religiøse handlinger. De ældste minder om vore forfædres færden er i mange tilfælde de hellige steder, som har været omgærdet med ærefrygt og derfor er bevaret selv om trosretningen har ændret karakter. Himmerlands prægtigste stenalderminde er langdyssen »Troldkirken«, der ligger på en bakketop øst for Sønderholm. Sagnet vil vide, at de enorme sten er kastet over Limfjorden af troldene fra Gjøl.
På højdedraget Trandersholm er rejst en af Nordjyllands største kirker. Den er omgærdet med megen mystik; - alene dens særegne grundplan og romanske udformning antyder, at bygherren må have været en virkelig stormand, måske selveste Valdemar den Store.

Videnskabernes Selskabs kort fra 1793 viser, at Nr. Tranders kirke har haft en central placering i et vejknudepunkt, hvor ikke mindre end seks færdselsårer mødtes.

Man må formode, at der allerede inden kirkens opførelse har været en helligdom af hedensk oprindelse. På kirkegården findes en høj, som har givet anledning til adskillige sagn. De fleste beretter om heroiske krigeres sidste hvilested. Undersøgelser menes at stadfæste højen til bronzealderen, men mon ikke der allerede tidligere har været et hedensk kultsted. Lokale beretninger fortæller, at man ved midnatstide kan blive overrasket af en hovedløs so eller en trebenet hest. Dette giver næring til teorien om et hedensk offersted; - for det var netop svin og heste, man fortærede ved Odin og Thors offerfester.

Nr. Tranders kirke er ikke ene om spøgeriet.

Skråt over for Svenstrup kirke lå »Spøgelsesgården«, hvor »Store Poul«

Sønderholm gamle præstegård opført 1670 og nedrevet 1901. Det var her Steen Steensen Blichers fætter, Lauritz Blicher var sognepræst i årene 1837-64. Flere af digterpræstens personskildringer stammer fra egnen omkring Sønderholm

Svenstrup kirke

havde til huse. Han var kommet for skade at ombringe en kniplingskræmmer, der var så letsindig at aflægge gården besøg ved terminstide. Udåden bevirkede, at Store Poul aldrig fandt hvile. Hver nat må han begive sig til kniplingskræmmerens grav på kirkegården, og nattevandringen har i årenes løb været overvåget af adskillige sand- og ædru personer.

Såvel Sønderholm kirke som præstegården har været genstand for en lang række historier. Kirken er en middelalderlig granitkvaderkirke med flere minder om Store Restrups skiftende adelsslægter.

Sønderholm og Frejlevs sognepræst L. P. Larsen er ivrig lokalhistoriker, - og han fortæller levende og gerne om historiske hændelser i og

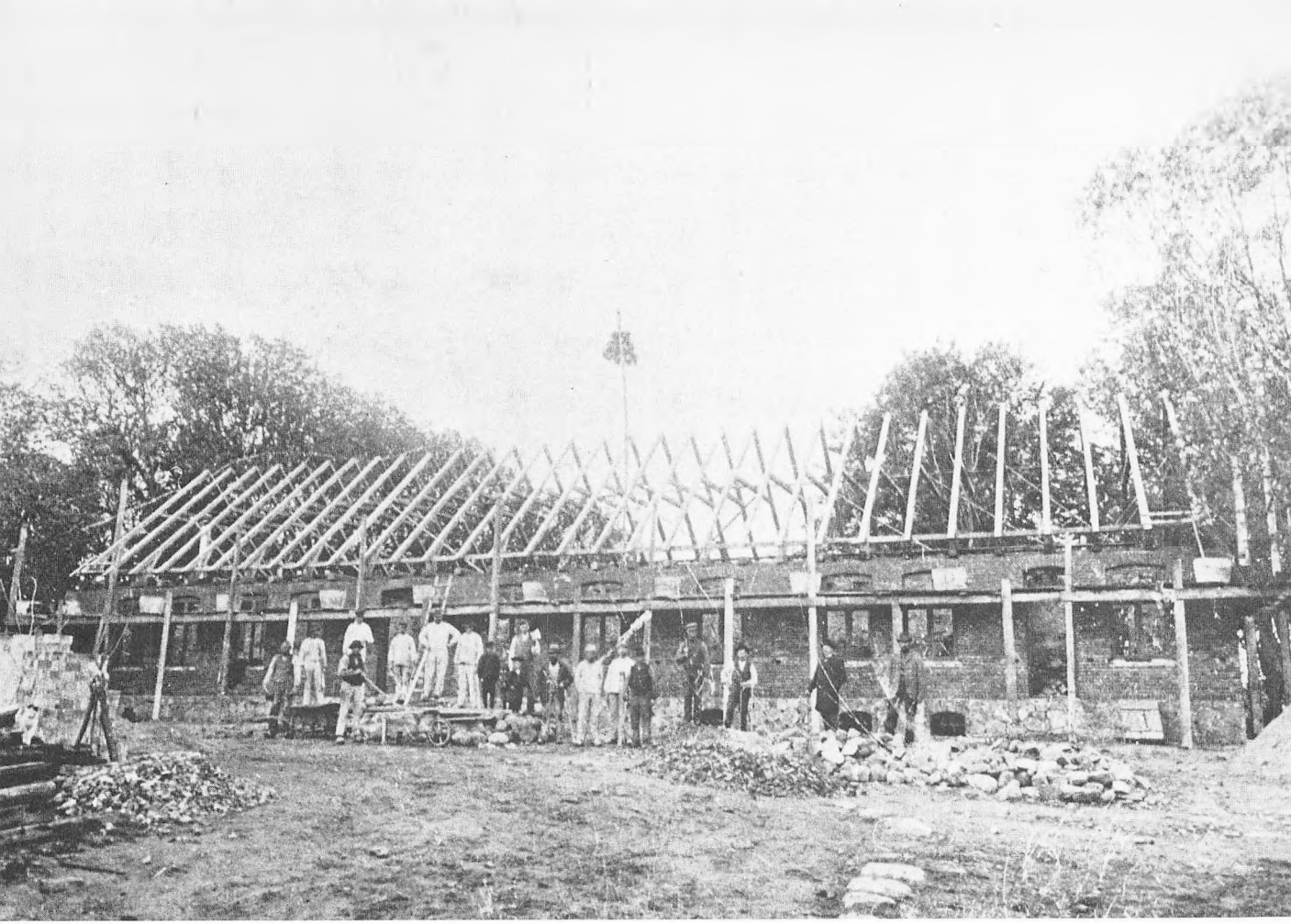

omkring Sønderholm. Mange beretninger er velunderbyggede fakts, andre overleverede med de unøjagtigheder dette indebærer, men det hele medvirker til at fortolke egnens miljø.
St. St. Blichers fætter Lauritz Blicher var præst i Sønderholm 1837-64. Der var altid fest og glade dage, når St. St. Blicher var på besøg, - bl.a. foranstaltedes jævnligt gode jagtgilder med kortspil. Overleverede historier beretter om, at de to fætre ved et sådant jagtgilde ud på de små timer morede sig med at kaste til måls efter glamhullet i kirketårnet med de tomme snapseflasker.

»Stuehuset i Sønderholm Præstegaard bygges i 1902«

St. St. Blicher har hentet flere af sine novellefigurer fra Sønderholm, bl.a. »Bettefanden«. I følge Jeppe Aakjær skal Blicher endvidere have forfattet sangen »Ud går du nu på livets vej« i præstegårdens kabinet. Også Johannes V. Jensen har hentet inspiration i Himmerland; - med sin uforlignelige fortælling »Tordenkalven« har han udødeliggjort særlingen med det underlige navn.

»Tordenkalven«. (Foto J. Nørgaard. Aars)

I en menneskealder vandrede han rundt i landsdelen i sin sammenlappede dragt, foroverbøjet med store tøjbylter over skulderen, humpende afsted på en krykke og en stok.
Da Tordenkalven, hvis virkelige navn var Chresten Christian Larsen, blev alderssvækket, fik han ophold hos Søren Veggerby i Nr. Tranders, hvor han døde den 5. december 1891 75 år gammel.
Han ligger begravet på Nr. Tranders kirkegård, hvor der til minde om ham er rejst en stor granitsten, udført af billedhuggeren Carlo Vognsen.
Endnu en kirke bør omtales, - Volsteds lille romanske kvaderstenskirke fra det tidlige 1100-år. Kirken er rigt dekoreret med stenhuggerarbejder udført af mester Goti. - Bortset fra navnet kender man ikke så meget til personen Goti. Han var ikke den store kunstner, og det er ikke med fine profiler og komplicerede portaler, han har udsmykket Volsted kirke.
Men hvad arbejdet mangler i kunstnerisk henseende, har det i rigt mål i frodighed; - man får det indtryk, at stenhuggermesteren virkelig har kunnet lide sit arbejde. Det er uden stilistiske bånd og fremstår som en fri udfoldelse med billeder af både mennesker og dyr, med ornamentik og indskrifter. I 1873 blev portalerne splittet ad; - billedstenene blev dog bevaret og findes på det lille våbenhus, som blev opført samme år.

Mjels er en typisk randby lokaliseret på en vestvendt hylde ud for engdragene omkring Skivern Å; – Øst for byen ligger morænebakkerne på Ferslev/Volsted plateauet. Landsbyens landskabelige situation peger tilbage til tiden før udskiftningen. (T.S.)

Landsbyen arkitektonisk

Hovedparten af Nordjyllands landsbyer er meget smukt beliggende som randbyer placeret i overgangen mellem sletterne og højlandet.
Specielt inden udflytningen fra landsbyerne fandt sted, må denne karakteristiske beliggenhed have virket meget markant. Det flade, græsklædte, åbne land og landsbyen liggende ved foden af bakkerne omgivet af skærmende beplantning og følgende terrænets kurver er en enkel og stærk disposition, - her, som i mange andre tilfælde bestemt af praktiske hensyn. Arrangementet af ager og eng med gårdene liggende på en hylde mellem de to funktioner, kornavl og græsning for dyrene, forekommer simpel og logisk.

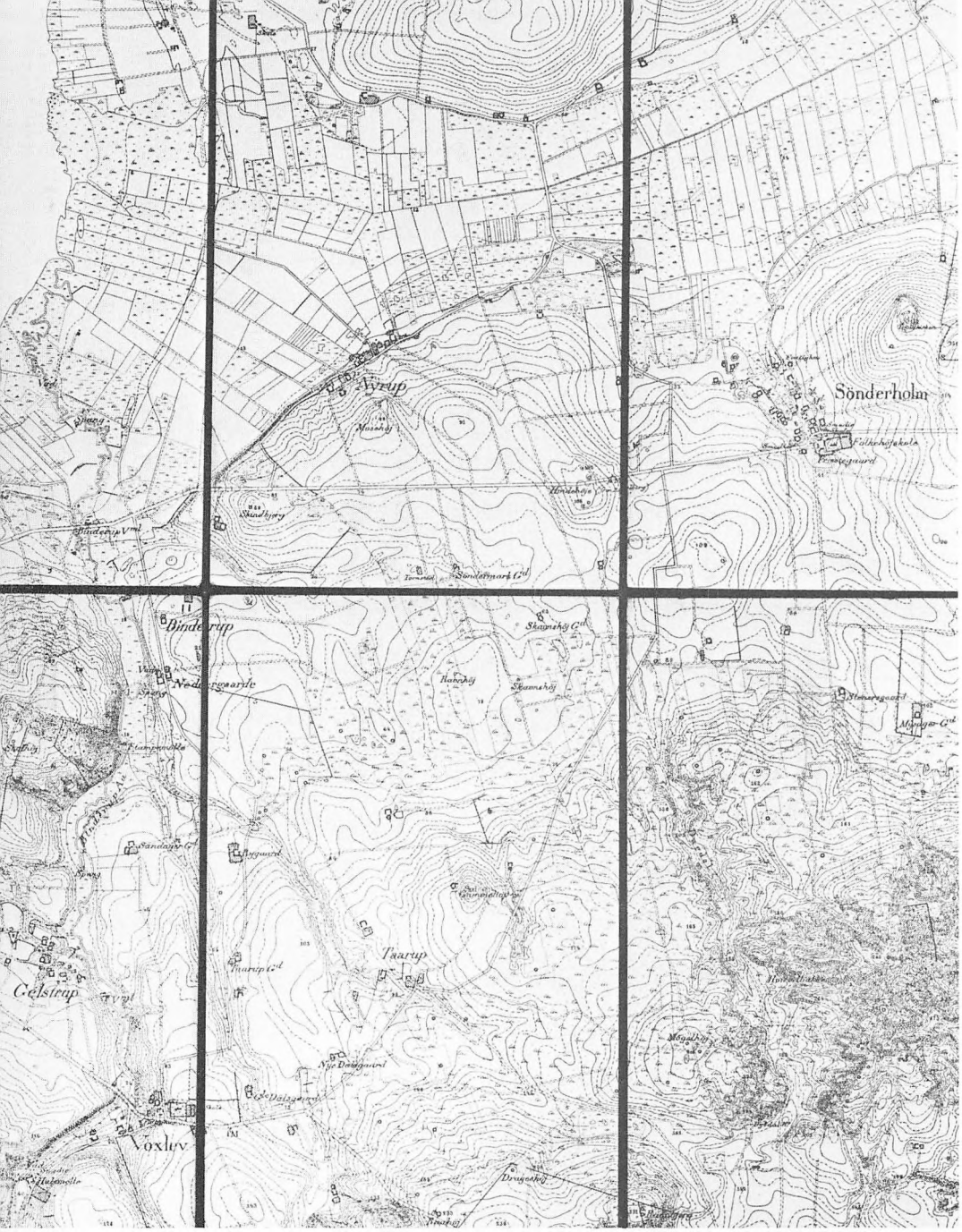

Sønderholm og nærmeste omegn 1880 med højdekurver i fod. Landsbyen er en forteby med udpræget randbeliggenhed

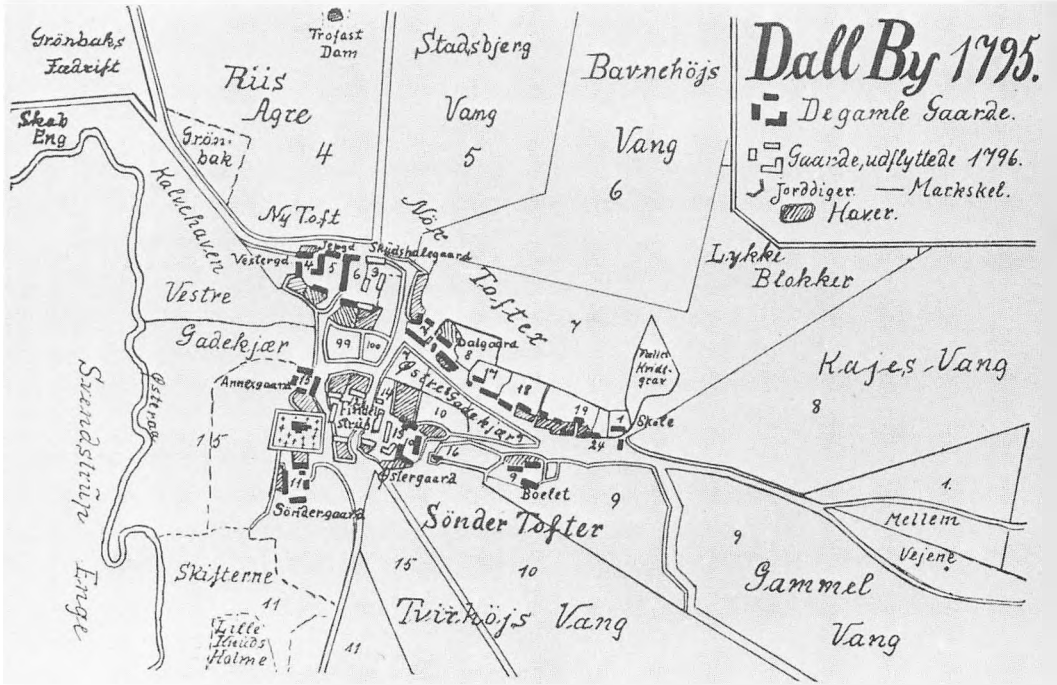

Dall og Øster Uttrup.
Typiske sidedalsbyer

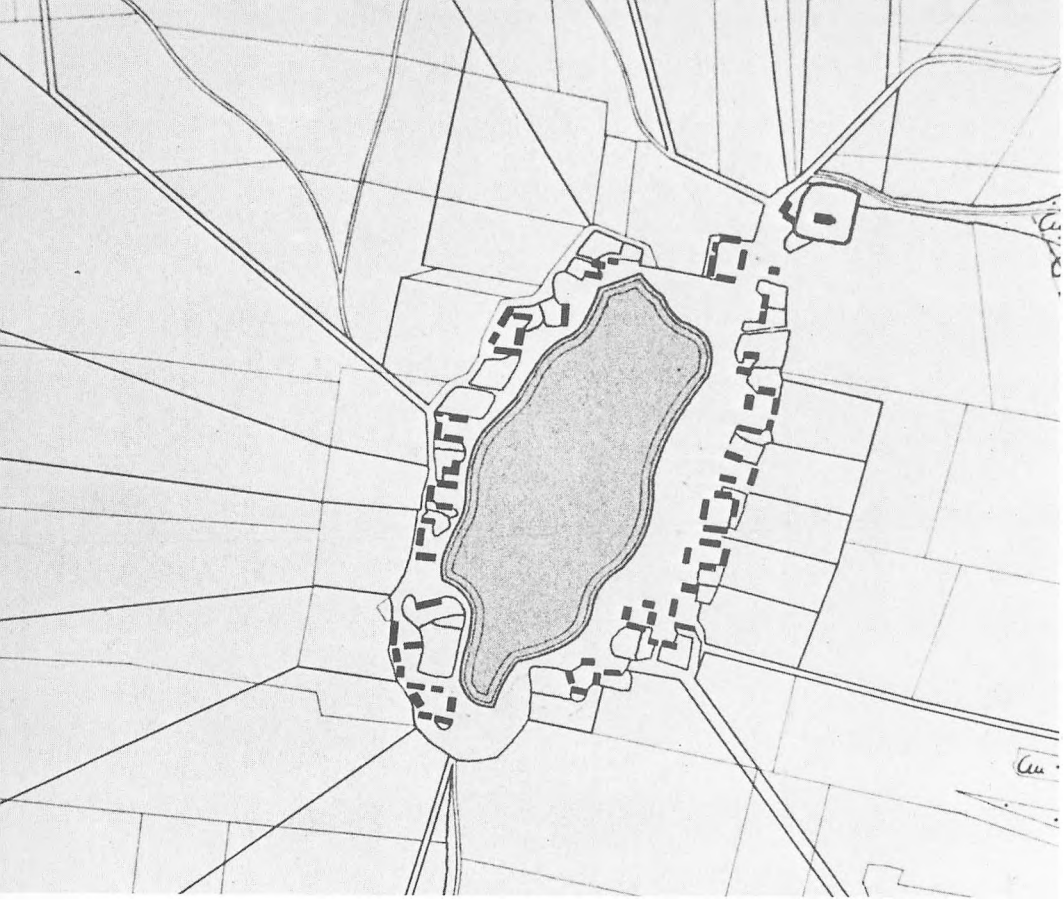

Matrikelarkivets ældste kort over Volsted fra 1786.
Søens vestbred forløber tæt op ad gårdene

Indpasningen i terrænet er beundringsværdig naturlig. - Uden nogen form for overordnet planlægning hviler disse små byer i landskabet, groet frem af økologiske forudsætninger og regional byggeskik.
Mange af randbyerne er såkaldte vejbyer, hvor bygaden følger terrænkurverne; - gårdene ligger da enten oven for eller lavere end vejen, og stort set i samme kote. Man hæfter sig ved, at gårdene lægges på de fladeste plateauer i skrænten, sandsynligvis med vejens forløb fastlagt, inden bebyggelse finder sted.
Den slyngede vejby er vel nok den landsbytype, der bedst har formået at bevare sit landskabelige og interne helhedspræg, - specielt i afsides liggende egne, hvor udviklingen har været forholdsvis uberørt af den voldsomme ekspansion, der er udgået fra udviklingsområderne.

Årsagen til dette helhedspræg skal søges i, at supplerende bebyggelse i form af smedie, aftægtshuse, købmand eller forsamlingshus på en naturlig måde lod sig indpasse i byens struktur, - i nogen tilfælde endda forstærkende denne ved sin placering langs vejen over for gårdene, eller i huller mellem disse.

I en sidedal til Østerådalen ligger Dall som et karakteristisk eksempel på en speciel type randby kaldet »sidedalsby«. Til denne type hører også Øster Uttrup som er beliggende i bunden af en bred dal, der munder ud i den flade slette syd for Langerak. Gårdene i begge landsbyer danner en halvkreds med åbningen mod dalene og en lavere liggende plads, - for Øster Uttrups vedkommende afsluttet af et gadekær. Netop gadekæret,

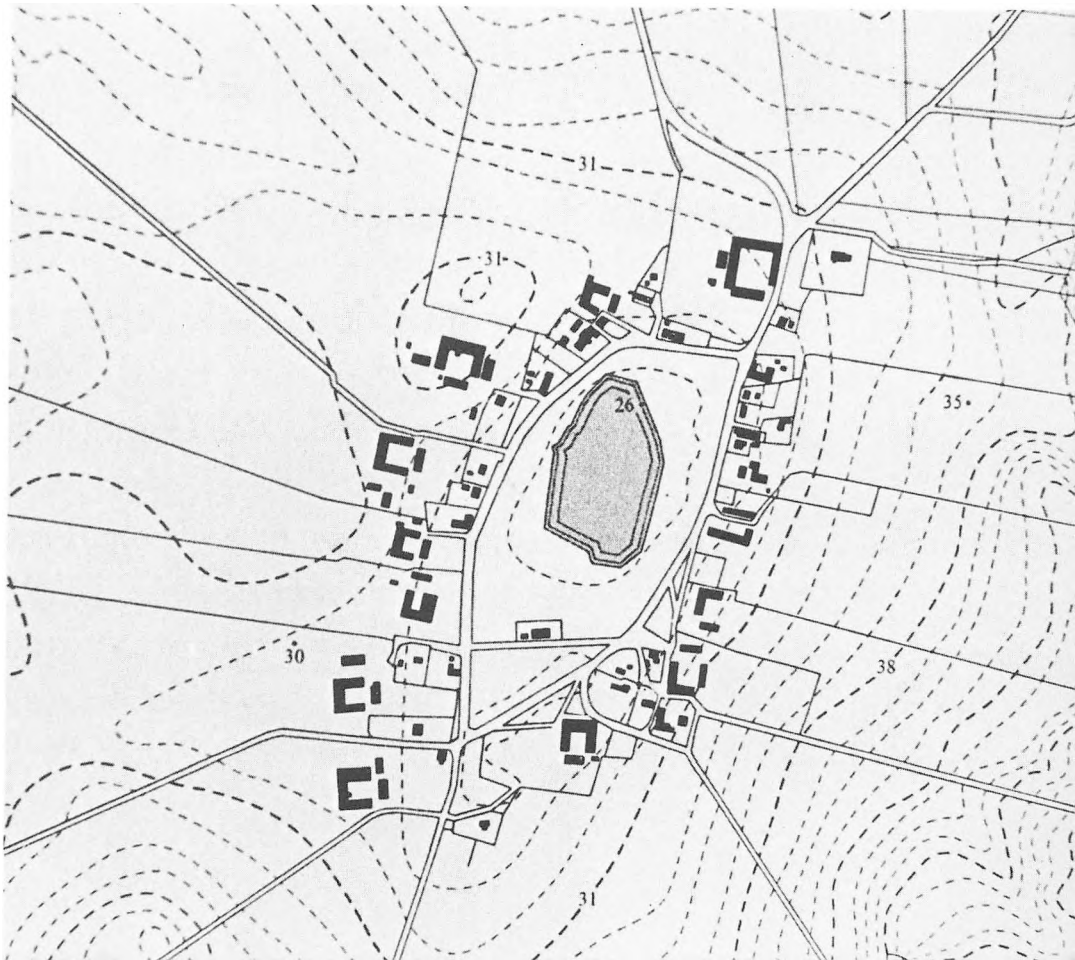

Kort over byen 1950. Byens struktur er næsten uændret. Søen er skrumpet ind og der er blevet plads til en vej mellem denne og gårdene

som skabte mulighed for vanding af dyrene, var et meget karakteristisk element i landsbyen.
Gårdene blev placeret på skråningerne ned mod gadekæret, i visse tilfælde så tæt på vandet, at der kun var plads til en smal gade mellem kæret og gårdene. Dette er f.eks. tilfældet i Volsted, hvor der tidligere ingen mulighed var for passage langs gadekærets vestside.
Ved en lidt for drastisk oprensning af søen brød man på et tidspunkt igennem bundens vandfaste lag og vandhullet svandt ind. Det tørlagte

Huse i Volsted. Har bygaden gået her mellem husene, da søens bredder gik helt op til gårdene? (T.S.)

areal blev inddraget til gade, som nu går hele vejen rundt mellem gårdene og vandet.

Siden sidst i 1700 har Volsted næsten ikke forandret sig. Udflytningen har været meget moderat og bypladsen ved gadekæret er endnu næsten urørt.

Gårde og huse i Volsted er af uensartet arkitektonisk kvalitet. Bedst er den 200 tdr. land store kvaderstensbyggede Volstedgård beliggende ved indkørslen til byen i nord.

En i 1976 påbegyndt udvidelse af laden forsynet med stålplader og lavt tagprofil svækker desværre denne smukke gårds arkitektur.

Bondegården, som vi kender den i dag, er et produkt af mange om- og tilbygninger, men stort set baseret på den gamle firlængede gårds planprincip.

Volsted. Forten med søen, her set fra øst. (T.S.)

Hævdvunden skik har bevirket, at der kan tales om en form for typedannelse.

Næsten overalt er stuehusene af hensyn til den fremherskende vestenvind i et fladt landskab placeret i øst-vestlig retning og som den sydligste fløj i firkanten. Over for ligger laden og i sidefløjene stalde og udenomsrum.

Laden har langsgående gennemkørsel, idet de gamle lader med tværporte næsten over alt er ombygget til køreloer.

I de ældste gårde ligger ladens gennemkørsel i ydersiden, - i nogle tilfælde som en tilbygning, medens den i nyere ligger nærmest gårdspladsen med tværportforbindelse til denne.

Dette planprincip vandt indpas fra ca. 1840 og fremover under påvirkning fra herregårdene. Et ønske om rationalisering af arbejdsgangen lå bag initiativet. Køreladen sparer arbejdskraft, idet den kan betjenes af 2 mand pr. vogn, - een til at læsse af og een til at sætte sammen.

Denne smukke gård ligger i Dall. Egnens materialer er anvendt i fin harmoni: kampestensmure med hvidtede fuger, rødmalede porte og pandepladetage. (G.D.)

Gården »Damgaard« i Svenstrup, ældre foto

Skiftende former for landbrugsdrift og mekaniseringen har bevirket, at udlængerne i mange tilfælde er blevet udvidet ved hjælp af mere eller mindre tilfældige knopskydninger. Valg af ensartede, regionalt bestemte materialer gør dog, at gårdene på trods heraf fremtræder meget homogene. Oftest er bygningerne opført i tegl, indsamlede kampesten eller cementsten, - i nyere tid letbeton, men altid som kompakt mur, vandskurede og derefter kalket hvide. I sjældnere tilfælde udfuges kampestensmurværket, hvorefter fugerne omhyggeligt kalkes; - et tidkræ-

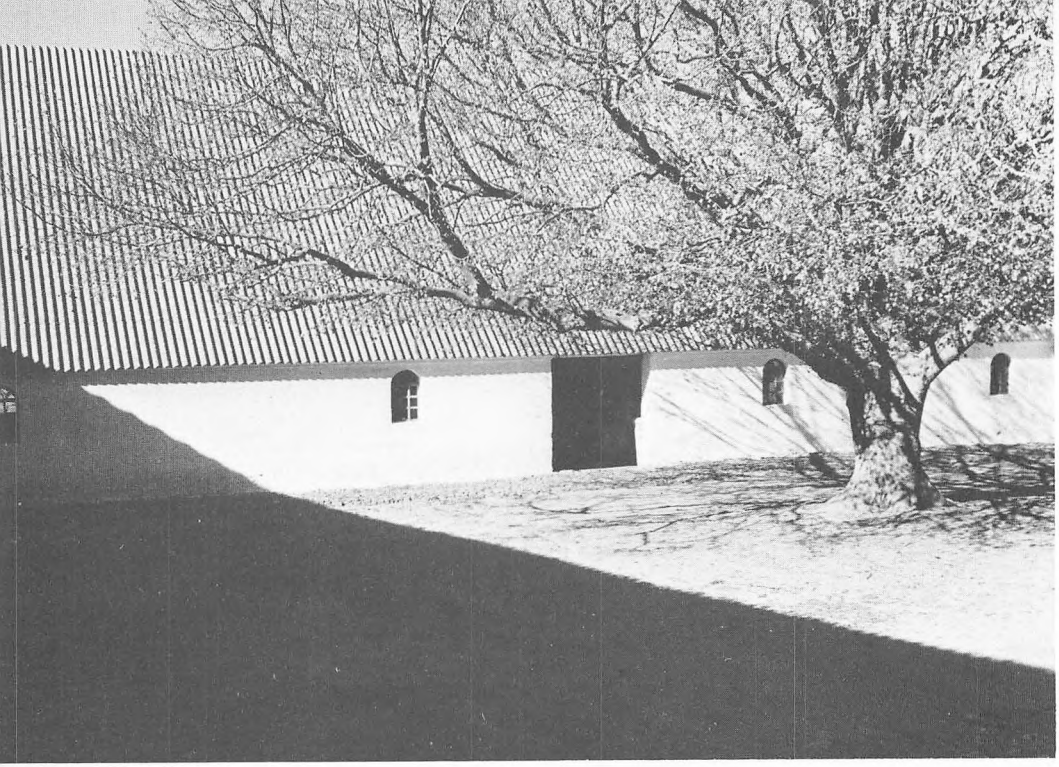

De hvidkalkede mure og de store tagflader er dominerende træk i landsbyernes arkitektur. (T.S.)

Typisk nutidig bondegård fra Smalby. (T.S.)

Indkørslen til Sdr. Tranders fra nord. Stråtagenes gamle former er bibeholdt. (T.S.)

Mjels hører til en af de landsbyer. der har en høj grad af arkitektonisk helhed. Gårdenes naturlige beliggenhed i terrænet, husenes enkle prismatiske former og de primitive materialer danner tilsammen anonym arkitektur af høj kvalitet. (T.S.)

vende og mandskabsslugende job, når vedligeholdelsen sætter ind.
Porte, stalddøre, lemme og anden bræddebeklædning er behandlet med rød træmaling.
På mange gårde har man bibeholdt tidligere tiders afvalmede tagformer betinget af stråtagets følsomhed over for vindpåvirkning. Landbrugsproduktionens tekniske og økonomiske udvikling har medført brugen af mejetærskere. Herved forsvinder råstofferne - rug - og hvedehalm - til tagene. Et langhalmstag holder kun 12 år på sydsiden og 24 år på nordsiden af et hus, mens galv. jernplader - pandeplader holder 100 år. Nu er tagene derfor belagt med grå bølgeeternit eller pandeplader.
De største ændringer har stuehusene gennemgået. - Fra de oprindelige jordnære, smalle bygninger er man, påvirket af honette ambitioner fra

Beplantningen spiller en afgørende rolle for landsbyens miljø – her gamle træer ved gård i Oppelstrup. (T.S.)

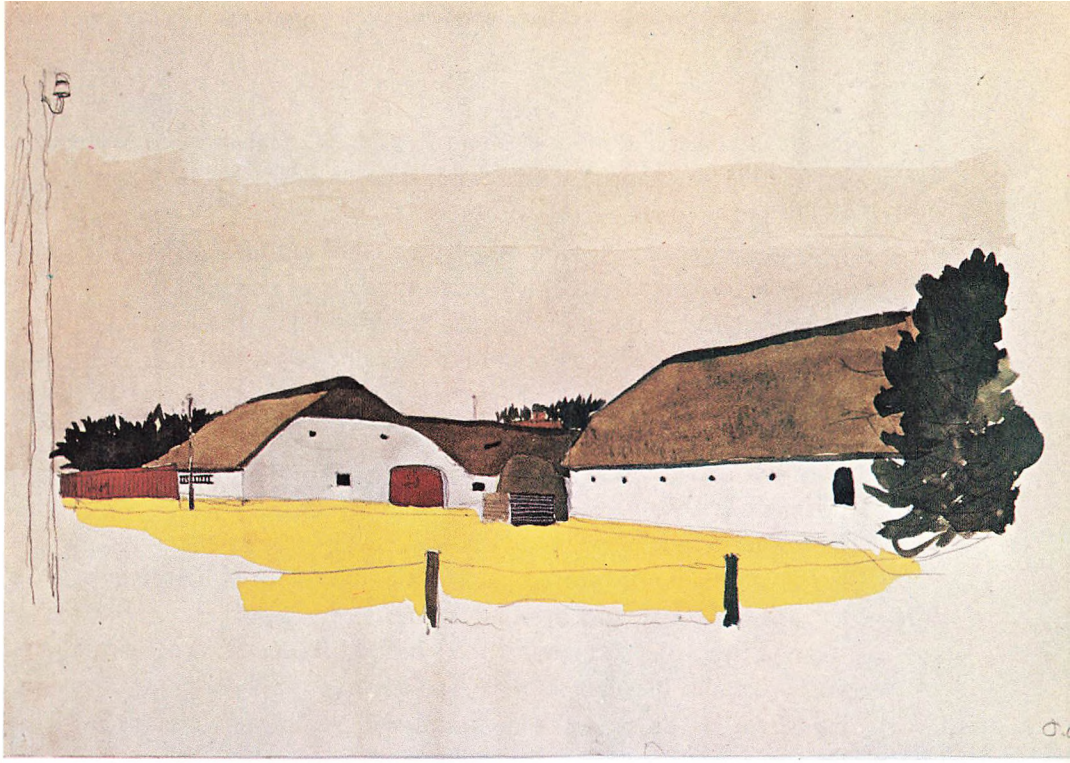

Så sent som i 1950'erne var langt de fleste gårde i Nørholm stråtækte. (Akvareller af Torben Stokholm)

datidens villaer i stationsbyen og købstaden, søgt over i korte, brede, gerne røde murstenshuse med høj kælder og udnyttet tagetage med kviste til begge sider og tegl på taget.
Mange steder ser man dog meget homogene gårdanlæg, hvor de oprindelige lave, kalkede stuehuse er restaureret og forbedret.
Kører man gennem det nordjyske landskab eller giver sig tid til at gå rundt i de små landsbyer, kan man ikke undgå at blive slået af den arkitektoniske styrke, der udgår fra disse hvidkalkede gårde med deres bliktage og rødmalede træværk.
Man må beundre den selvfølgelige og ukrukkede måde de lange, lave, prismatiske bygninger er sammenstillet på.
Deres arkitektur afspejler en naturlig, selvfølgelig ensrettethed, der under givne regionale forhold har ført til anvendelse af bestemte materialer, konstruktioner og bygningsformer.
I en tid, hvor det ekspanderende samfund haster af sted forvandlende vort nærmiljø til noget komplekst og svært forståeligt, kan disse små landsbyer og deres beskedne, anonyme bygninger virke inspirerende. De kan måske få os til at fundere over den organiske sammenhæng, der kan være mellem økologi, landskab og nærmiljøet med dets huse - alt sammen ting, der var i balance i den selvgroede landsby.

Lov og orden

Landbrugsproduktionen på gårde og i landsbyer er historisk set fundamentet under vore dages industrisamfund.

Førhen var produktionen i landbruget alene afhængig af de lokale råstoffers udnyttelse. Landsbyerne blev lokaliseret optimalt for adgangen til ferskvand, agerland, græsningsland, brændsel - og bygningsmaterialer, som var de lokale råstoffers hovedelementer. Vand var den vigtigste faktor, - næstvigtigst var adgangen til ager og kær.

Det daglige arbejde i landbruget var organiseret som kollektive arbejdsopgaver. Følgelig var gårdene placeret samlet, som et sluttet landsbymiljø - fortebyen. Midt på morænefladerne lå gårdene i ring omkring den fællesejede byjord, forten, hvor landsbyens husdyr blev samlet om natten. Da forten var allemandseje og udnyttedes til kollektive formål, måtte den ikke bebygges med boliger, avlsbygninger etc. Dette stadfæstede Store Jyske Lov.

Fortebyens produktion var blandet kornavl og husdyrhold, med hovedvægten på kornavlen.

Ikke alle arealer var lige velegnede til agerbrug. Vand var en afgørende betingelse for husdyrhold, men langs åløbene var jorden så fugtig, at man var nødsaget til at foretage kostbare dræningsarbejder. Lindenborg Å og Romdrup Å blev sidst i 1700 tallet kanaliseret i et forsøg på at afvande de ubrugelige, tilstødende arealer. Initiativtager var stiftamtmand Friedrich v. Buchwald, som nød betegnelsen »bondeven«. Ellers var forholdet bonde - herre ikke særlig kærligt!

Bønderne var livegne og stavnsbundne. Den eneste mulighed de havde for at skaffe sig tålelige forhold var at oparbejde et fællesskab. Man var afhængige af hinanden, og selv om fællesskabstanken er fascinerende og netop i disse år søges efterlignet i mange afskygninger, så var det også belastende for bønderne. Sine steder var landsbysammenholdet blevet så udtalt, at hele befolkningen var i slægt med hinanden.

Tvistligheder om hegn og grøfter, hærværkssager og selvtægt var en del af hverdagen. Lige så almindeligt var det at lade den skyldige afstraffe korporligt og uden nogen form for domshandling.

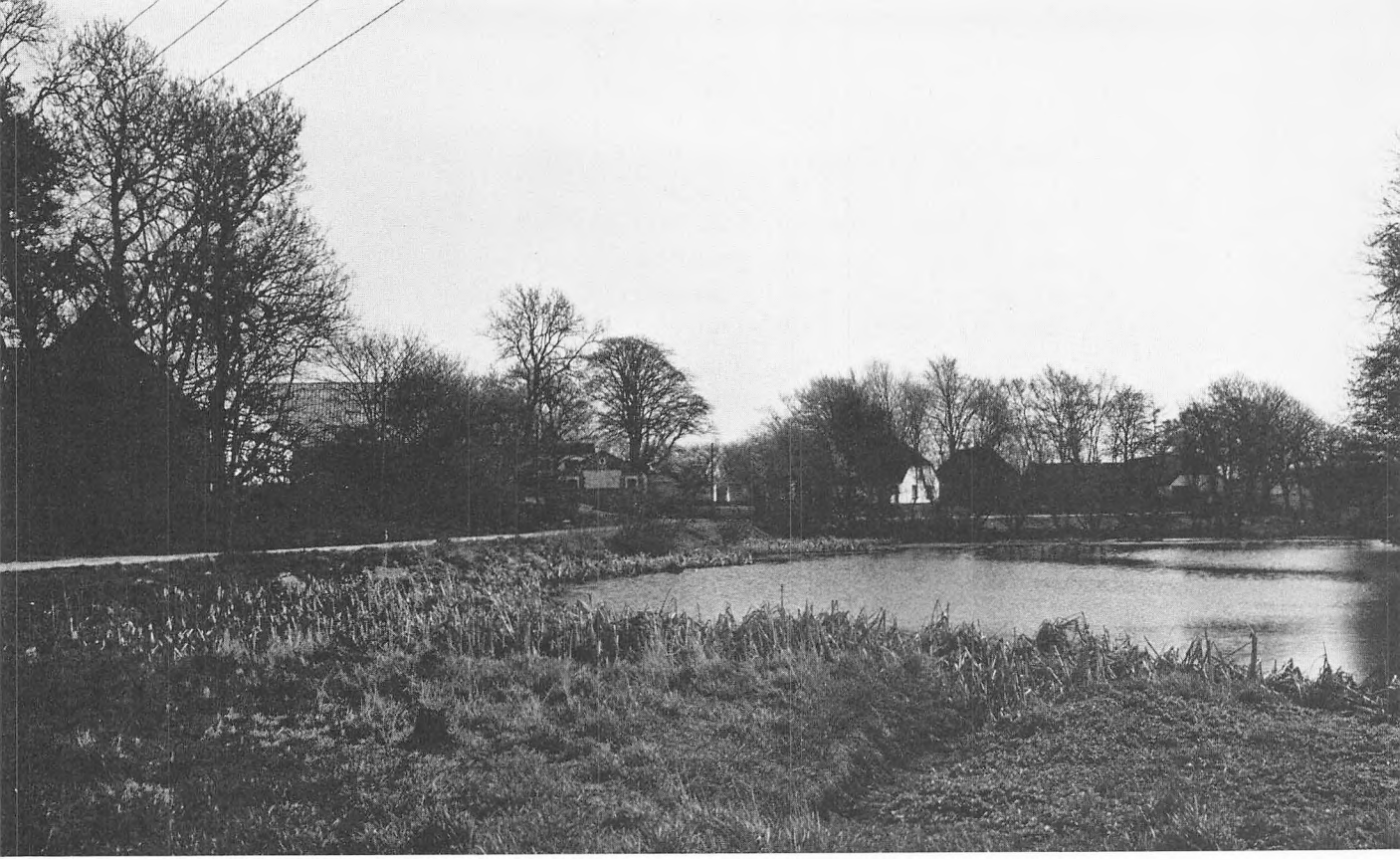

Alvorligere forbrydelser var derimod omgærdet med megen offentlighed. Rettergangen og eksekveringen af dommen var en makaber folkeforlystelse. Datidens straffemetoder kunne nok have en vis præventiv virkning! - i hvert fald stjæler man jo ikke med den hånd, der er blevet afhugget!

I kirkebogen for Ellidshøj skrev præsten Frederik Sørensen Block:

»Den 12. november 1705 blev Ane Christensdatter af Dal tilligemed Eric Davidsen ibidem som begge haffde qvalt og myrdt fornævnte Eric Davidsens Hustru, henretted, - saa hans højre haand blev afhugen, dernæst Hovedet med Øxe, Kroppen lagd paa Steile, Hofvedet slaget ovenpaa Stagen, og Haanden neden under. Hendes Hoved blev iligemaade afhuggen med Øxe og sat paa en Stage, Kroppen nedkast i Bakken, hvor Excekutionen skete.

Hand blev fulgt til Retterstedet af hans Sognepræst Hr. Peder Bruun, Fersleff. Hun af mig efter hans Højærværdighed Biscoppens Resolution paa min Skrifvelse om Ritualets Ord pag. 254.
Hun var en smuch bodfærdig Synderinde, gick velbered og frimodig til sin Død.«

Nedenunder denne notits findes følgende tilføjelse i kirkebogen:
»Ved at harpe Grus til den ny Chausse fandt Arbejderne i November Maaned 1855 tvende Menneskehoveder, der begge bar Spor af at have været sat paa Stage, og det ene Spiger, hvormed de havde været fæstede, Skelettet af et Menneske og enkelte Ben af et andet, - alt i den af Bonderup Bakker, som kaldtes Stejlebakken.

Ellidshøj Præstegaard, den 1. Januar 1856.
Albertsen.«

Adgang til fersk vand var en livsbetingelse, når landsbyerne blev lokaliseret — her gadekæret i Oppelstrup. Gårdene er lagt i en ring omkring søen, der sammen med arealerne mellem denne og gårdene er fællesjorden, — forten. (T.S.)

- Efterhånden opstod der i landsbyerne et sæt leveregler som blev stedets uskrevne love, men også mere officielle og nedfældede forordninger blev udfærdiget og medvirkede til at stadfæste pligter og rettigheder for bønderne. Fra Himmerland kendes syv landsbylove betegnet »Vider og Vedtægter.«
De er alle fra det 18. århundrede:
Bælums fra 1712, Komdrups fra 1716, Aarestrups 1719, Blenstrups 1729, Rostrups 1738, Sønder Tranders' 1758 og Vokslevs fra 1779. Lovene blev udstedt af herremændene på de store gårde, og udarbejdet under hensyn til Christian V's »Danske Lov« af 1683. I denne lyder en af de væsentligste paragraffer således:

»Hvad Bøder og Straf, som Almuen legger paa i nogen Bye eller Torp, om Hegnet og Gierde og Gryft og Leed, sær Hiord og anden Byens Nytte og Tarv, det maa ej een Naboe eller to kuldkaste, men skulle alle holde Vedtægt. Hvo derimod giør, og den ej vil holde, da maa mand hannem pante for hans Ulydighed, og ej bryde dermed enten Vold, Hærværk eller andet.«

Hoveri

Bønderne blev hårdt presset af deres herrer. De måtte i fæstebreve forpligtige sig til at yde hoveri.
Tvangsarbejdet fordelte sig på såvel egentligt markarbejde, som bygningsvedligeholdelse og kørsel for herremanden.
Hoveriet var ubestemt og gav godsejerne rig mulighed for at misbruge bøndernes arbejdskraft.
I de travle perioder, som jo var de samme for herremanden og for bonden, måtte hoveribonden arbejde hver dag og hele dagen for sin herre. Det gik ud over hans eget brug, som måtte klares af kone og børn, eller ansatte folk, hvad der dog kun sjældent var råd til.
Trods ride- og ladefogedernes hårdhændendede forsøg på at holde hovbønderne effektive, gik arbejdet mange steder trægt. Det siger sig selv, at bønderne ikke følte nogen form for loyalitet overfor deres arbejdsgiver. Ikke sjældent blev drillerier og irritation til direkte sabotage; - en høstvogn brød sammen netop midt i ladeporten og spærrede vejen for en lang række ventende vogne. Der findes såvel lekture som illustrationer, der viser, at hoveriarbejderne også tog sig god tid til at nyde den mad, herremanden stillede til rådighed, og til at flirte lidt med det andet køn.
Unge, dynamiske godsejere indså, at deres brug slet ikke gav det afkast de burde, - en del af skylden blev lagt på hovbøndernes manglende samarbejdsvilje. De unge herremænd forsøgte nu at ændre de forældede landbrugsmetoder og bl.a. gøre hoveriarbejdet mere effektivt. Det betød yderligere byrder på de i forvejen hårdt tyngede bønder, og det skabte yderligere utilfredshed.
Specielt var man imod, at hoveriets omfang var ubestemt. Det gav ingen mulighed for at tilrettelægge arbejdet og i mange tilfælde måtte bonden se sin egen gård forfalde.
I 1769 fik herremændene påbud om at give hver bonde et »hoverireglement« med nøjagtige oplysninger om, hvilke arbejdsydelser den pågældende var forpligtet til. I februar 1771 udstedtes en hoverilov, som fastsatte en bondes arbejdsomfang på en jævn stor gård til ca. 140 dage

om året. Samme år opstod der overalt i landet uro blandt hovbønderne. Adskillige fogeder måtte lægge krop til århundreders opsparede harme, og regeringsleder Ove Høegh-Guldberg gjorde i 1773 igen hoveriet ubestemt, for dermed at præcicere, at man ikke fra regeringsmagtens side ville lade sig diktere af en flok uoplyste bønder.
Først i 1791 blev det endeligt fastlagt ved lov, hvor meget der kunne kræves af bønderne.
Landboreformerne var imidlertid i skred. Selv om herremændene kæmpede indædt imod, var det tydeligt, at bønderne ikke længere ville acceptere en tilværelse uden identitet.
I hektisk iver for at imødekomme de nye tider fik reformerne på visse områder et grotesk præg. Mange famlende ideer i landbrugsøkonomisk retning blev bragt til torvs. Man opkastede tanker om anvendelse af benmel til menneskeføde, man eksperimenterede med salpeterudvinding af ajle- og sågar fodring af køer med hestegødning, en fascinerende tanke, som da også blev genstand for megen omtale! - bl.a. kan man i Jydske efterretninger fra 1774 læse denne bekendtgørelse:

»Til nytte for det Almindelige, og især for dem, som ere i eller befrygte Fodertrang, bekiendtgiøres: At Kiør meget got kan foeres med Hestemøg; de som tager dette i Tvivl, kan derom blive overbeviiste, hos undertegnede paa Tofteberg ved Løgstøer, hvor 6 Køer fortærer Morgen, Middag og Aften, det 4 Bester producerer; disse Kreaturer trives endog bedre end efter sædvanlig Foering og malker meere. Omgangsmaaden, som er meget simpel, vil med Fornøielse naar forlanges erfares af

Ole Hall, Landmaaler.«

Selv om hoveriloven af 1791 havde bragt juridisk klarhed over hoveriets omfang, var forholdene langt fra tilfredsstillende for bønderne. Efterhånden som oplysningen nåede ud til bondestanden blev de dristigere i kravene.
På Store Restrup, som på utallige andre godser, havde man stigende besvær med bønder, som nægtede at udføre hovarbejde. Talrige sager

måtte afgøres ved domstolene, og forholdet herremand/hovbonde blev ikke bedret ved de skærpede modsætningsforhold.
Symptomatisk er således en sag fra 1833 hvor tre bønder fra Sønderholm og en fra Tofterup udeblev fra tvangsarbejdet med den begrundelse, at de alle havde vigtigt arbejde at gøre på deres egne gårde.

Udskiftningen

Skønt børnedødeligheden var stor, og levealderen generelt kortere end i vore dage, voksede landsbyerne støt.
Gårde og huse blev udvidet med de nødvendige bygninger. De blev opført af lokale håndværkere og af stedets materialer. Så godt som alle huse var tækket med strå eller rør, - dette i forbindelse med landsbyernes stadig tættere bebyggelse udgjorde en latent fare for storbrande. Når ilden brød løs, var hele landsbyen på få øjeblikke et buldrende flammehav. Organiseret brandslukning var det så som så med på landet, og når de hestetrukne brandslukningsvogne nåede frem fra byerne, var det oftest for sent.

Flere steder i Himmerland har ildløs hærget landsbyerne. Mest kendt er den frygtelige brand, der i 1780 lagde Hasseris øde. - Når branden fik så katastrofale følger, var det primært på grund af den utrolig tætte bebyggelse. Gaderne var flere steder så smalle, at to vogne næppe kunne passere hinanden, gårdene lå så tæt, at man ikke fornemmede skellene. I løbet af mindre end to timer var 22 gårde og 35 huse med alt indbo ildens bytte; - kun 8 gårde og 11 huse blev skånet.

Over 300 mennesker blev husvilde og nøden var ubeskrivelig.

St. Restrup 1977. (G.D.)

Landsbyens gårde og huse ejedes af Store Restrup og Hospitalet i Aalborg. Fruen på St. Restrup var Juliane Sophie Wedel-Wedelsborg. Hun fattede medlidenhed med de ruinerede bønder, og det var hendes fortjeneste, at de igen fik tag over hovedet i den nye bebyggelse, som bærer hendes navn, Sofiendal.

Branden kom til at koste Hospitalet 5536 Rdl., et efter datidens forhold enormt beløb, og Store Restrup slap næppe billigere.
Gårdenes tætte beliggenhed var ikke kun en brandmæssig ulempe; - placeringen langt fra marker og enge, som yderligere kunne være spredt på flere steder, var en hemsko for arbejdsgangen.
Nye tanker gik ud på at omlægge brugene, så jordene kunne komme til at ligge mere hensigtsmæssigt i forhold til gårdene.
I 1781 kom den afgørende forordning om fællesskabets ophævelse. Fra nu af kunne enhver jordbesidder i en landsby forlange, at der blev ud-

ført en plan for landsbyens udskiftning, og han kunne kræve sin jord udskiftet på ét eller højst tre steder.
Med denne forordning var de ydre rammer for reformarbejdet lagt. Den 20. juni 1788 faldt endnu en væsentlig skanse, da Frederik den 6. ophævede stavnsbåndet.
Men der var også fremskridtsvenlige godsejere, som forstod, at samarbejdende bønder var til større gavn for produktionen end tvangsarbejdende. En af dem var kammerherre, baron Th. Adler.
Han udkøbte i 1785 sine to svogre af Sohngaardsholm, som de tre havde arvet ved Johannes Benzons død året før. Adler var stærkt optaget af bondereformerne og blev snart betegnet som bøndernes ven.
Efter overtagelsen af Sohngaardsholm tog han straks fat på at udskifte bøndernes jorde i de tre landsbyer, han ejede, Øster Sundby, Sdr. og Nr. Tranders.

Bebyggelsen i Hasseris er stadig tæt. — Byhusene her var oprindeligt aftægtshuse, — nu er de moderniserede og indrettet til boliger for »byfolk«. (T.S.)

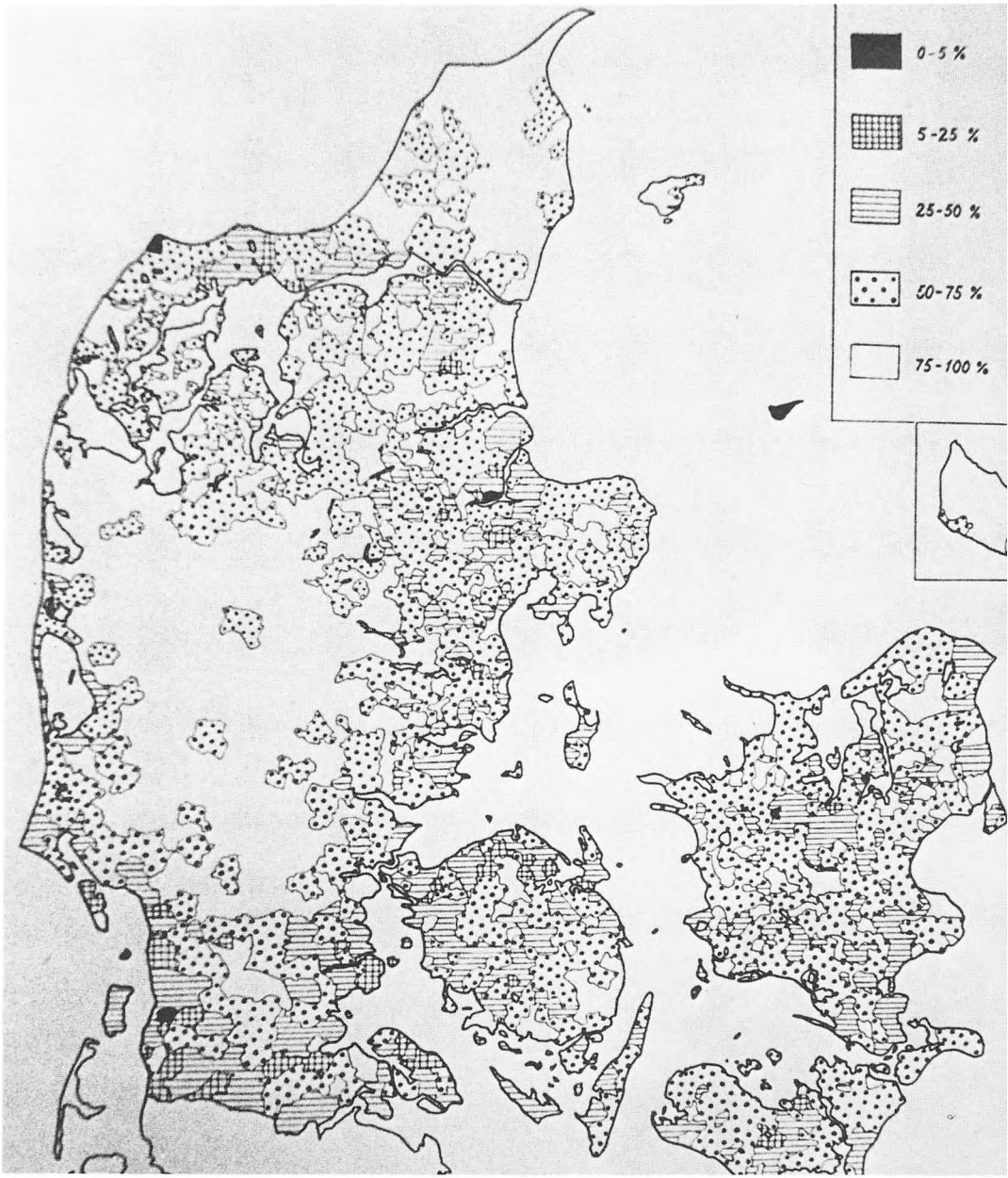

Danmarkskort med bebyggelsestæthed (enkeltliggende gårde i % af samtlige gårde optalt 1930). Man bemærker, at udflytningen fra landsbyerne syd for Aalborg har fået et moderat forløb. (Fra F. Hastrup: Danske landsbytyper)

Kort fra 1813 visende
blokudskiftningen i Romdrup

I årene op mod 1800 udskiftedes alle Himmerlands landsbyer, men på meget forskellig måde.
Udskiftningen betød, at landsbyen ophørte med at eksistere som dyrkningsmæssig og organisatorisk enhed.
Formålet med udskiftningen var som nævnt at rationalisere driften. De enkelte gårdes jorder samledes i få dyrkningsenheder af mere hensigtsmæssig form og med kortest mulig afstand mellem jorder og bygninger.
Var udskiftningen blevet gennemført konsekvent, ville det have betydet en fuldstændig opløsning af det oprindelige landsbysamfund. I de fleste tilfælde fik udskiftningen dog et mere moderat forløb. Alt efter de praktiske vilkår for den enkelte landsby flyttedes en del gårde ud, medens andre fik lov at blive liggende i landsbyen. I enkelte tilfælde som f.eks. Volsted foregik udflytningen endda så skånsomt, at den oprindelige landsbys form og struktur stadig er direkte aflæsning for os. (Som forsidefoto viser).

Til alt held for den historiske kontinuitet blev den såkaldte stjerneudskiftning langt den foretrukne løsning.
Denne udskiftningsform krævede beskedne eller slet ingen flytning af gårdene, idet jorderne omparceleredes således, at gårdenes tilliggender strålede ud til alle sider med landsbyen som centrum. - Modstykket til stjerneudskiftningen var blokudskiftningen, hvor bymarken opdeltes i regulære rektangler tæt op af den udflyttede gård.
Udskiftningen betød klare fordele for bønderne - særligt i form af mere rationel drift på hensigtsmæssigt indrettede, nye gårde.
Men der var også ulemper ved den nye struktur.
Udmarksjorden var ikke så gennemkultiveret og selvom der kompenseredes ved større jordtildelinger, betød det større slid og mindre udbytte de første mange år på de dårlige, stenede jorder.
Værre var det imidlertid at fællesskabet blev sprængt. På mange måder var det en prøvelse at bo langt væk fra landsbyen og fællesskabet. På trods af sladder og misundelse havde man vænnet sig til den gensidige hjælpsomhed og den korte afstand til naboen, smeden, præstegården og kirken.

Landsbymiljø i Tostrup; – yderst til højre den gamle smedie. (T.S.)

Udflytningen betød, at den enkelte bonde nu måtte stå på egne ben; - til gengæld fik han større mulighed for at nyde frugten af sit arbejde. Men det var ikke blot materielt landboreformerne manifesteredes. Også den politiske og åndelige vækkelse havde gode kår.
Myndighederne forsøgte i 1845 at lægge en dæmper på de reformlystne bønder ved at udsende et cirkulære, der forbød bønderne at samles til møder uden forud at have indhentet den stedlige politimesters tilladelse. Som protest mod bl.a. dette indgreb dannedes året efter et politisk parti »Bondevennernes Selskab«. Det blev hurtigt betegnet som datidens mest revolutionære opposition. Som en lokal kreds af partiet stiftedes »Østhimmerlandske Bondevenner«, hvis hovedformål var at bringe oplysning til egnens bondestand.

»Kundskab er magt - uvidenhed trældom«

Indtil landboreformerne havde skolegangen været meget tilfældig. Børnene var en del af gårdens nødvendige arbejdskraft, og der behøvedes ingen boglig viden for at varetage sådanne pligter.
Modstandere af bondeoplysningen hævdede, at almuen ville blive ulykkelig, hvis den blev i stand til gennem oplysning at erkende egen elendighed.
Overklassen frygtede endvidere, at oplyste bønder i endnu mindre grad end tidligere ville lade sig regere af herremændene.
Dette var netop, hvad der skete. Efter stavnsbåndets ophævelse var det blevet muligt for bønderne at flytte, såfremt de stedlige forhold blev dem for brogede. Efterhånden som almuen fik kendskab til verden uden for dens snævre hverdag, blev denne mulighed pludselig til virkelighed. Det var et alvorligt slag for herremændene, som måtte se deres magt smuldre bort i takt med bondeoplysningens udbredelse.
Landsbyskolen blev efter skoleloven af 1814 det vigtigste samlingssted, ikke blot for landsbyens faste beboere, men nok så meget for udflytterne, som havde mistet den nære nabokontakt, der før havde været deres tilværelses faste holdepunkt.
Tidligere var det stedets degn, der havde ansvaret for bøndernes indlæring, nu fik man en seminarieuddannet lærer, som dog stadig nød titlen »Degnen«.
De uddannede lærere var et fremmedlegeme i landsbyen, - de gik finere klædt og skulle tituleres »De« af såvel eleverne som deres forældre.
Også på skoleområdet havde Himmerland fremsynede godsejere. Det var således greven på Lindenborg der i 1748 etablerede skolen i Sdr. Tranders. Den oprindelige skolebygning eksisterer endnu, men som privatbolig og i ombygget stand.
I Sønderholm kunne man i 1955 fejre skolens 250 års fødselsdag; - man gjorde det ved at indvie en ny centralskole. De gamle lokaler blev overgivet ungdomsorganisationerne, men står nu tomme.
Landsbyskolen er et vigtigt element i det lille samfund, og det er med vemod man ser den ene efter den anden lukke til fordel for større centralt

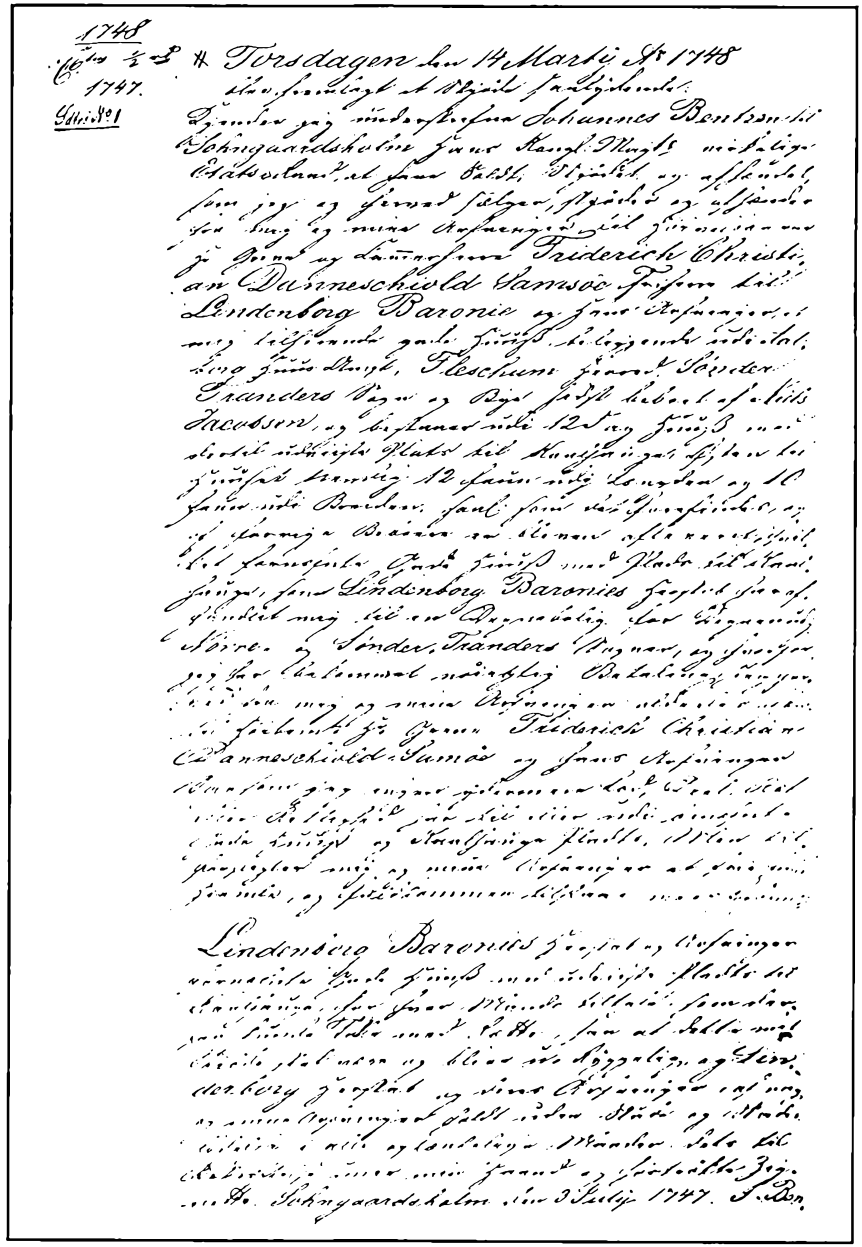

Tingbogsudskrift om skolens oprettelse i Sdr. Tranders.

Den gamle skole i Sdr. Tranders.

FOR DOCUMENTER AF
FØRSTE KLASSE
som angaae ikke over 6 Rd. 24 Sk.
Stempel-Tarif № 1.

FOR DOCUMENTER AF
ANDEN KLASSE
som angaae ikke over 25 Rd.
Taxt: 4 Sk.

№ 42.

Actiebrev.

Hr. Gaardbr. Anders Clausen i Skovstrup

har betalt en Actie til Oprettelsen af en Bondehøiskole i Fjellerad med 10 Rdlr. skriver Ti Rigsdaler Rigsmont, som efter Vedtægterne skal henstaae uopsagt saalænge Skolen er i Virksomhed. Renter kan kun ventes i det Tilfælde, at Skolen giver Overskud, hvilket vil, saafremt det kan undværes til løbende Udgifters Bestridelse, blive ligelig fordeelt mellem Actionairerne.

FJELLERAD, I BESTYRELSEN FOR DEN DERVÆRENDE BONDEHØISKOLE,
den 28de December 1866.

F. Nyssøm J. P. Petersen M. Christensen
Skovager A. S. Hansen

Aktiebrev i den Bjørnbakske højskole

placerede skoler. I 1961 måtte de små skoler i Volsted, Mjels og Dall lade livet, og eleverne overflyttedes til centralskolen i Ferslev. Mange steder har man fået øjnene op for landsbyskolens samlende værdi og endnu er det lykkedes at beholde den enkelte steder, f.eks. i Nørholm, hvor et halvt hundrede elever får indlæringen til og med 7. klasse, hvorefter de må flytte til Hasseris.

I Dall har en kreds af familier opkøbt den gamle skolebygning, som nu anvendes som forsamlingshus; - dens kulturelle funktion er således fortsat.

Overlærer K. Karlsmose har fra 1930'erne virket i Dall og han fortæller, at den gamle landsbyskole blev erstattet af en ny i 1932. - Der var i

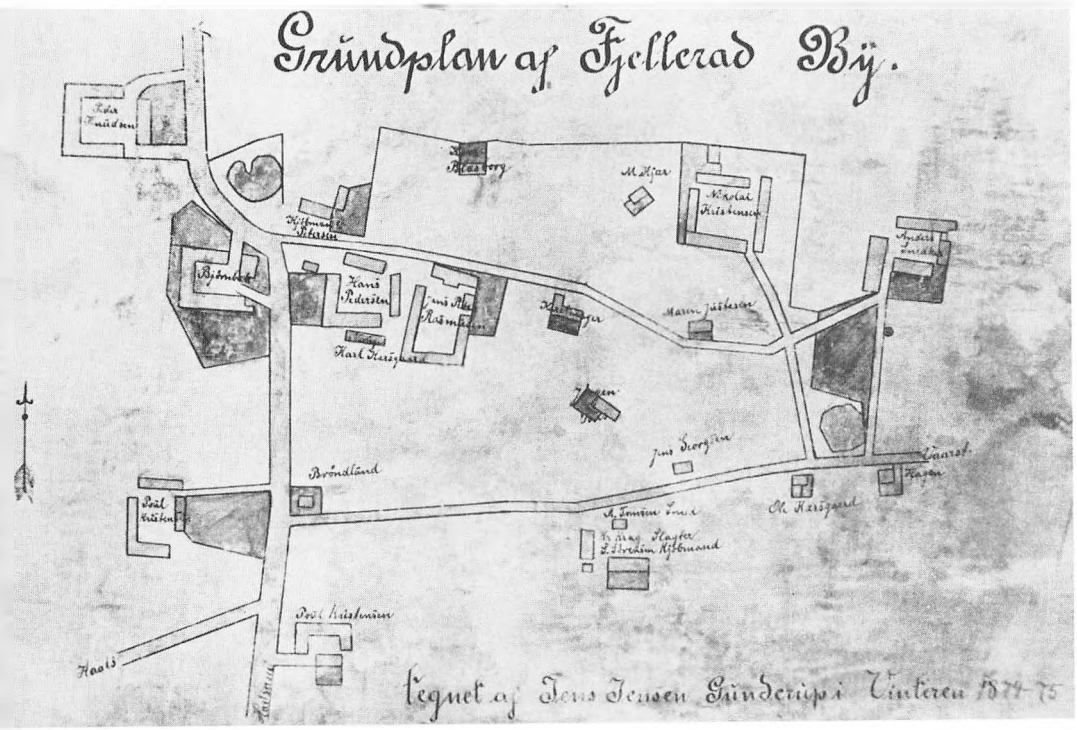

Privat fremstillet kort over Fjellerad. Bemærk den Bjørnbakske Højskole.

denne to klasser og én lærer, børnene gik i skole hver anden dag i de første skoleår. Familierne havde gennemsnitligt 7-8 børn. Skoleferierne var tilrettelagt, så børnenes hjælp på gårdene blev tilgodeset mest muligt. Alligevel hændte det ikke sjældent, at børn blev holdt hjemme, når det skønnedes nødvendigt.
Man kunne gå syv år i Dall, så måtte man videreføre skolegangen i Svenstrup, hvor der var overbygning med 8.-9. og 10. klasse.

For de politisk bevidste »Østhimmerlandske bondevenner« var udbygningen af barneskolen ikke tilstrækkeligt. Man ønskede de nye reformideer gennemført straks, og dertil hørte en politisk og åndelig vækkelse også blandt ungdommen og de voksne.
Flere steder stiftedes højskoler, - mange som resultat af kirkelige bevæ-

gelser. I Sønderholm oprettedes en højskole på privat basis i 1872 og i Gistrup og Bælum var det henholdsvis baptistiske og grundtvigianske tanker, der lå bag højskolerne.
Et direkte resultat af »Østhimmerlandske Bondevenners« aktiviteter var oprettelsen af den Bjørnbakske højskole i Fjellerad. Som noget epokegørende blev de økonomiske midler tilvejebragt ved salg af aktier à 10 rigsdaler. Man erhvervede en bondegård ved bydammen i Fjellerad tæt op mod Aalborg-Hadsund landevejen. Gårdens bygninger udvidedes med en rummelig forstanderbolig og en stor skolebygning med plads til såvel skoleklasser som bibliotek og lærerlejlighed.
Desuden blev opført en elevbygning med plads til 33 elever, hvilket var det antal der var indskrevet ved åbningen i 1866.

Den Bjørnbakske højskole, Fjellerad.

Thomas Bjørnbak
Claus Johannsen

Det blev den kendte skolemand, folketaler og bondeven Thomas Bjørnbak, der tegnede den nye højskoles linie. Han var på grund af sin politiske holdning afskediget fra den højskole, han havde startet i 1850 i Smidstrup ved Hjørring. Den dynamiske forstander fik i Fjellerad opbakning for sine skoleideer. Han underviste ikke kun i reelle kundskaber, men også i landbrugsfaglige og juridiske emner, såsom opmåling af arealer og »hvordan et pantebrev udfyldes for at være retsgyldigt«. Skolen blev hurtigt egnens åndelige og politiske arnested, og flere store lederskikkelser har fået de første impulser her. Det gælder f.eks. afholdshøvdingen, gårdejer Claus Johansen fra Vaarst.

Sideløbende med kampen mod spiritussen var han en ihærdig politisk begavelse på bondevennens side.

I 1869 blev han formand for Gunderup-Nøvling sogneråd og han blev senere valgt ind i amtsrådet.

Ved folketingsvalget i 1872 og 73 opstillede han for »Det forenede Venstre« i Aalborgkredsen, dog uden at opnå valg. Men ved landstingsvalget i 1874 blev han valgt til landstingsmand, et hverv han besad til valget i 1882, hvor den kendte partifælle Madsen Mygdal fortrængte

ham. Den Bjørnbakske højskole i Fjellerad blev ikke blot en lokal foreteelse. Den blev et landsdækkende begreb. I årene op imod århundredskiftet oprettedes således seks jydske højskoler med Thomas Bjørnbaks ideer som grundlag, og som modstykke til den Grundtvigske højskole, der havde vækkelsen og personlighedsudviklingen som vigtigste mål. Bjørnbaks motto var »Kundskab er magt, uvidenhed trældom.«

Striden mellem de to skolereformer var til tider ret så heftig, og latterliggørelse var et af de midler, man tyede til i den ideologiske kamp. Da således møntforandringen ved lov af 1873 bevirkede fremkomsten af 5-øren, hvis værdi ikke stod i forhold til størrelsen, blev den straks døbt »En bjørnbakker«, en betegnelse man kunne høre helt op i vore dage i Nord- og Østjylland.
Thomas Bjørnbak trak sig tilbage fra forstanderposten i 1879. Han afløstes af sin søn P. K. Bjørnbak. Efter flere ansete skolefolks ledelse blev skolen nedlagt i 1908, men bygningerne findes stadig i Fjellerad, og taknemmelige elever rejste i 1891 en mindesten for folkevennen Thomas Bjørnbak, hvis indsats var et vægtigt element i kampen for bøndernes frigørelse.

Andelsbevægelsen

I begyndelsen af det 19. århundrede kunne landbrugslandet Danmark ikke smørføde sig selv, man indførte smør fra Holland. Og selv om der på herregårdene udvikledes en form for mejeridrift, ofte forestået af indvandrede holstenere og hollændere, så varede det længe før bøndergårdene kom med i produktionen.

I 1863 oprettedes i Marslev på Fyn det første fællesmejeri. Mejeriet var privatejet og teknikken meget primitiv. Revolutionen i mejeridriften kom med centrifugen i 1878. Nu kunne man behandle mælken fra spredte landbrug (sågar blande bøndernes og herremændenes mælk!) og, hvad der var nok så væsentligt, fremstille bedre smør og ost. Endelig blev der med denne nye opfindelse skabt mulighed for større udbytte og ligelig fordeling.

De tekniske betingelser for en produktiv mejeridrift var nu tilvejebragt. Tilbage stod at løse de praktiske problemer med ligeret for alle brugsstørrelser. Nu var det ikke mere en umælende og uudannet bondestand, der forhandlede med herremændene.

Det var ikke kun i Danmark tekniske fremskridt begyndte at præge tilværelsen. Dengang som nu måtte man erkende, at tingene har en større sammenhæng.

Med åbningen af jernbanen over det amerikanske fastland faldt korn- og kvægpriserne katastrofalt. Dønningerne nåede hurtigt til Danmark, og det var en af årsagerne til omlægningen af landbruget, som nu blev baseret på forædlede produkter, først og fremmest smør, flæsk og æg. Andelstanken modnedes i 80'erne, og i 1882 blev landets første andelsmejeri oprettet i Hjedding i Vestjylland.

Det var den Bjørnbakske højskoles elever, der sad som gårdejere på mange af Fjelleradegnens landbrug. De videreførte højskolens ideer om sammenhold og landbrugets rentabilitet; - det blev også dem, der tog initiativ til oprettelse af landsdelens andelsforetagender. I april 1886 startede de Nordjyllands første andelsmejeri, som fik navnet »Enigheden« og lå i Fjellerad.

Ophavsmanden var gårdejer Gerhard Sørensen »Landlyst«. Han var en

Skalborg mejeri 1911.
(Fra gammelt postkort)

meget foretagsom person og blev også initiativtager og senere formand for vandværket og elektricitetsværket i Fjellerad. Helt gnidningsløst har starten ikke været.

Efter et par års virke døbte Gerhard Sørensen mejeriet om til »Damgården«, opkaldt efter en dam ved siden af mejeriet.

Enighed var da heller ikke kendetegnende for beslutningen i 1914 om at bygge et nyt mejeri et andet sted i byen. Det blev dog efter drøje meningsudvekslinger vedtaget, og det gamle blev indrettet til bryggeri.

Det nye mejeri blev banebrydende, ikke blot på grund af sin tekniske standard, men også ved byggestilen.

I 1966 blev Fjellerad Mejeri nedlagt og produktionen overført til Aalborg Andelsmejeri.

Også Himmerlands øvrige landsbyer oprettede andelsforetagender. Enkelte steder videreførtes privatejede mejerier helt op i nutiden. Det var f.eks. tilfældet i Volsted, hvor et sådant mejeri eksisterede til 1967 for derefter at blive omdannet til ostegrossistforretning.

Landboernes nedarvede tradition for indbyrdes afhængighed gav sig ikke kun udslag i arbejdsmæssigt og selskabeligt samvær.

Med reformerne opstod også krav om at få en større bid af velstandskagen.

Igen valgte man at stå sammen om at løse opgaven, og resultatet blev oprettelsen af brugsforeninger, hvorigennem man kunne foretage store og fordelagtige indkøb, og lade en uddeler fordele varerne. Den første brugsforening blev oprettet i Thisted i 1866. Allerede få år efter havde ideen bredt sig, og inden første verdenskrig var der næsten 1500 i hele landet.

Det var, og er ikke noget lukrativt foretagende at være brugsuddeler på landet. - Brugsen i Volsted er oprettet i 1911 og den nuværende uddeler har været bestyrer siden 1947.

Da Volsted ligger uden for de store hovedfærdselsårer, og byens udvikling er meget beskeden, må uddelerfamilien supplere indtægterne med forskellige bierhverv. Han virker som kirkesanger og hans kone som organist ved Dall, Volsted og Ferslev kirker. Ydermere driver familien en minkfarm, og uddelerens kone er omsorgskonsulent i området.

Mejeriet i Sdr. Tranders har ført en omskiftelig tilværelse inden det i 1976 blev nedrevet og et nyt hus opført på grunden. Man kan have sin tvivl om fredningslovgivningen er tilstrækkelig differentieret, når huse af denne karakter tillades fjernet. (T.S.)

Naturen udnyttes

Selv om landboreformerne skabte betydeligt bedre kår for bønderne, var det ikke alle brugene, der gav afkast til en rimelig tilværelse. Hvor det var muligt, supplerede man landbruget med andre erhverv.
I mosedragene nord for Sønderholm har der i perioder, specielt under krigene, været intensiv tørveproduktion. Overalt, hvor der har været mulighed for det, blev skove og vandløb udnyttet, dels til gavntræ og brændsel, - for vandløbenes vedkommende til kraft.
De første bosætninger blev af forsvarsmæssige årsager holdt borte fra strandbredderne. Senere opstod landsbyer i direkte tilknytning til fjorden, og her har landbrug og fiskeri i forening opretholdt tilværelsen for beboerne.
I egnen omkring Ellidshøj og Svenstrup er der rige kridtforekomster, som bliver udnyttet til gødningskalk. Ellidshøj Kalkværk ligger tæt op af Mjels. I 1930'erne var der i sæsonen 10-15 arbejdere beskæftiget på værket.
Dengang kørte man med hestetrukne tipvogne kalken ind fra bruddet, og lagde den til tørre på hylder i dertil indrettede skure. Senere gik man over til en anden og mindre romantisk teknik, som består i at 8-10 ton scrapere kører kalken til soling om sommeren, hvorefter salget foregår i vinterhalvåret fra et beskyttet lager.

I 1880'erne foregår i hele landet en stærk erhvervsmæssig udvikling - også i landområderne trænger industrien frem. I Svenstrup opstod den første industrivirksomhed med fuldtidsbeskæftigede arbejdere på gården Nr. Flødal, hvor de store kridtforekomster oparbejdedes til gødningskalk. Fabrikationen blev igangsat af Kaptajn Hjort, og er stadig i drift med leverancer til såvel ind- som udland.
En ikke uvæsentlig årsag til kridtværkets eksistens var den private sidebane Aars - Nibe - Svenstrup. Den blev etableret i 1899 og betød umådelig meget for landdistrikternes transport.
Banen var fra starten projekteret med en linieføring fra Aars over Nibe, nord om Sønderholm-Frejlev og til Aalborg. Men fabrikant Zink fra

Godthåb blandede sig i projektet. Han tilbød at bidrage med 10.000 kroner hvis banen blev lagt omkring hans fabrik i Godthåb, og således blev det.

Kridtet blev ikke kun anvendt til gødningsfremstilling.

Der var i Nordjylland en ret betydelig produktion af kridtpiber. Johan Adolph Rømer havde i Nørresundby en omfattende virksomhed allerede sidst i 1700-tallet. Man mener, han kort før sin død ca. 1820 afhændede nogle kridtpibeforme til Christian Bruun i Nøvling. Christian Bruun havde tidligere beskæftiget sig med faget; - noget tyder på at han har lært kunsten af familien Rømer, enten i Nørresundby eller i København.

Christian Bruuns kridtpibevirksomhed var ikke bare et bijob til landbruget. Efterhånden blev han en holden mand og var bl.a. medejer af Ny Mølle i Aalborg. At Chr. Bruun var en kendt og agtet person fremgår af den hyldest, der blev ham til del, da han den 20. marts 1846 fyldte 100 år. Aalborg Stiftstidendes daværende medindehaver og redaktør Bernhard Reé bragte dagen efter festligheden et stort opsat referat af begivenhederne med følgende indledning:

»Den her igaar feirede Hundredeaars-Oldingefest for Sæcularen, Fabrikant Christian Bruun i Neufling, var i alle Henseender sin skjønne Betydning værdig.«

Den hundredårige gubbe modtog af egnens beboere en lykønskningsadresse og blev med denne »fritaget ham i hans øvrige Levetid for alle Afgifter og Præstationer, af hvilketsomhelst Navn, til Communen, hvilke hans øvrige Medlemmer tilfælleds ønskede at bære!«

Et tog af »Deeltagere af alle Stænder« kørte på 28 vogne med musik i spidsen fra Aalborg til »Jubeloldingens Bopæl, ca. $1\frac{1}{2}$ Miil herfra Byen, hvor Gjæsterne i Stedets Nærhed modtoges af en Escorte ridende Bønder, der anførte Toget til Festens Plads.«

»Bernhard Reé henvendte sig i en Tale til den alderkronede Olding og i samtlige Festdeeltageres Navn overrakte han ham en smuk antik Sølvdaase (egentlig til dette Øiemed først anskaffet af 20 Medlemmer af Haandværkerstanden her i Byen, som Erkjendtlighedsgave for en til den høiste Oldingealder uafbrudt fortsat Virksomhed), med Inscription og

to korslagte Kridtpiber og et i Daasen indbefattet ikke ubetydeligt Indlæg for i flere Henseender at berede denne Dag en velgjørende Erindring i Oldingens Hjem.«

Derefter drog hele toget til Sdr. Tranders kirke, fordi Christian Bruun havde ønsket »paa sin Alders Jubeldag at bringe Alherren sin Tak.« I en fodnote bemærker Bernhard Rée, at denne gudstjeneste ikke blev holdt i Nøvling kirke, fordi biskop Øllgaard »indevende«, at den 100-årige pibefabrikant ikke var nogen »i offentlig Stilling ansat Mand.« Fra kirken kørte alle festens deltagere med ridende eskorte til Aalborg med musik i spidsen for som gæster at nyde et festmåltid hos gæstgiver Petersen.
Pibemageren blev 106½ år og hans virksomhed videreførtes af hans svigersøn Martin Bach i Sdr. Tranders.

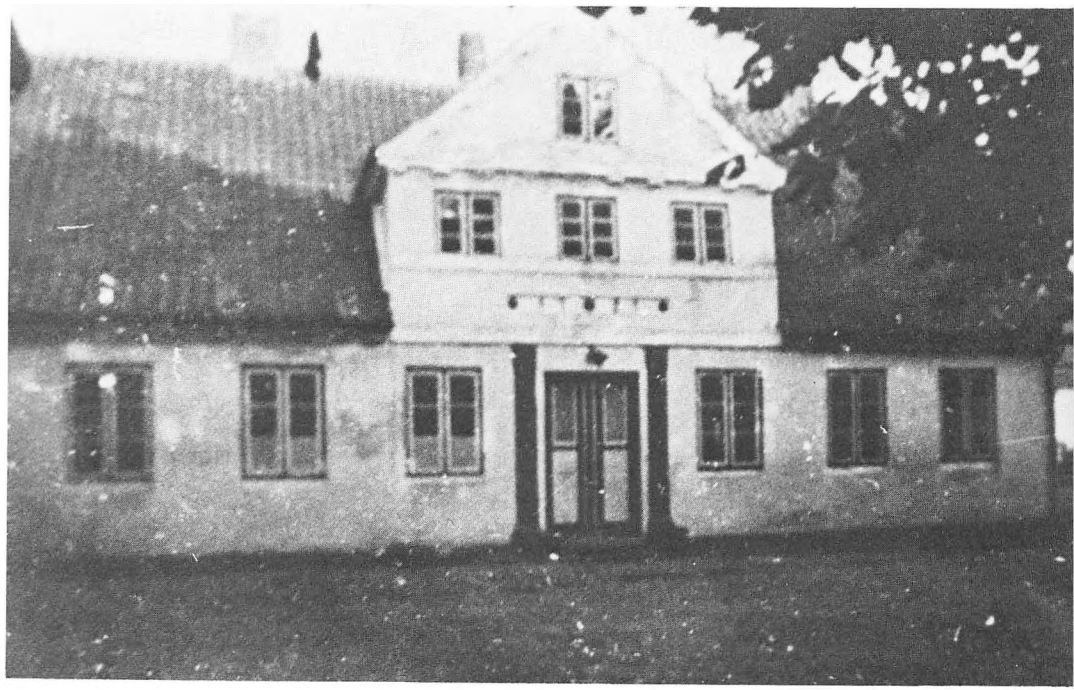

Øster Mølles gamle hovedbygning blev nedrevet da restaurant »Svanemøllen« etableredes i 1966.

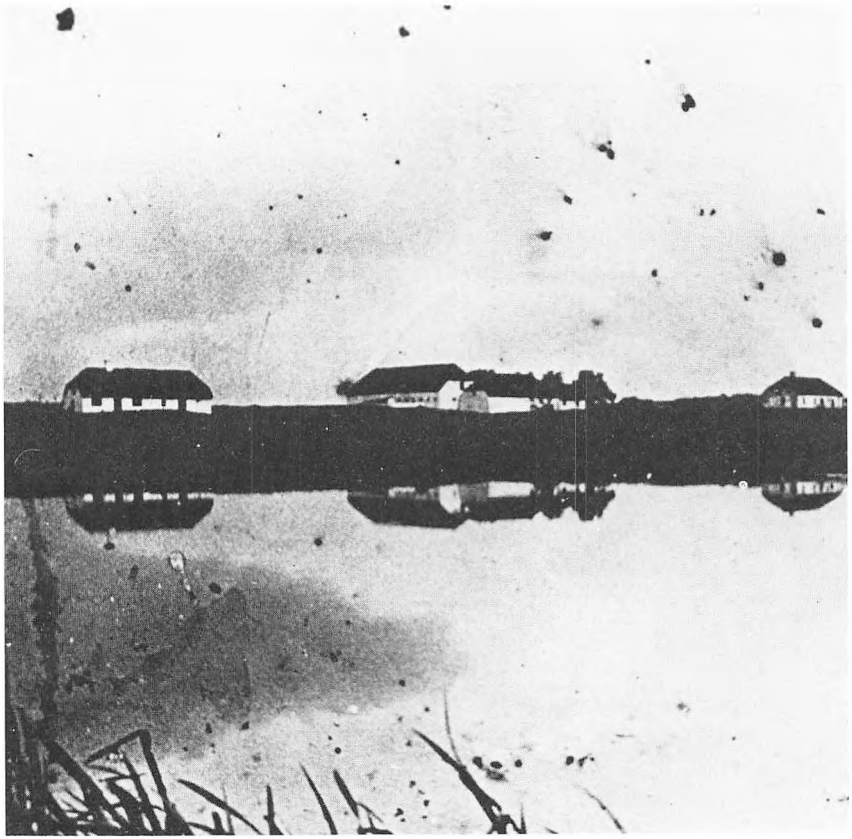

Vester Mølle i Svenstrup
set fra nord ca. 1900-1910

Størst betydning har kridtet dog haft som grundmateriale for cementindustrien. I en årrække havde der flere steder i landet været en primitiv og uensartet cementfremstilling. Med den såkaldte Portland cementfremstillings metode blev kvaliteten forbedret og egentlige fabrikationer blev igangsat. Den første Portland Cementfabrik, Cimbria, blev anlagt i 1873 ved Mariager Fjord.
I årene efter etableredes en række fabrikker i og omkring Aalborg. I Rørdal i 1891, i Vejgård, hvor fabrikken »Danmark« blev placeret, senere ØK's cementfabrik og Andelscementfabrikken i Nørresundby samt »Norden« i Hasseris.

Efterhånden er næsten al produktion overgået til Aalborg Portland Cementfabrik i Rørdal. Virksomheden er med sine 7 store roterovne ikke blot nordens største, men blandt Europas førende.
Men der var andre naturlige forekomster, som lod sig udnytte, dengang talte man ikke kun om de vedvarende energikilder; - man udnyttede dem. Himmerlands bønder havde længe nydt godt af både vind og vandkraften. Svenstrups rige vandløb betjente to møllerier, Øster og Vester Mølle. Sidstnævnte hed oprindelig Sct. Mortens Mølle og var placeret tæt op af Sct. Mortens kirke. Begge møller tilhørte Lindenborg Gods. De havde stor økonomisk betydning, ikke alene i kraft af indtjeningen som møllerier, men også som alternativt bede- og vadested til Ellidshøjbroen, hvor der dengang afkrævedes bropenge.
Til Øster Mølle hørte et stort landbrug. Avlsbygningerne blev i 1910 flyttet til en mere hensigtsmæssig beliggenhed med hensyn til jordens dyrkning. Under anden verdenskrig blev møllen ombygget til mosteri. I 1966 blev den igen ombygget, denne gang til restaurant Svanemøllen; - i forbindelse med den sidste ombygning blev møllens gamle hovedbygning fra 1721 nedrevet.

Transportmidler - Krigen 1864

En stor del af bøndernes produkter fragtede de selv til Aalborg og afhændede på de officielle torvepladser. Vejene var smalle, snoede og uden fast belægning. Transporten til byen var derfor langsommelig og foregik enten til fods, eller med heste- eller studetrukne vogne. Bønderne må have været et markant islæt i bybilledet. Med de pauvre kår og landbyens ensformige livsførelse, kan man formode, at bønderne har haft svært ved at løsrive sig fra storbyens fristelser. Mon ikke en del af midlerne fra de solgte varer har haft svært ved at finde hjem til gårdene?
Med andelsbevægelsens opblomstring opstod der en helt ny situation. Afsætningen af landbrugsvarerne blev sat i system og bønderne kunne gennem den stedlige brugsforening erhverve de fleste daglige fornødenheder.
I mange tilfælde betjentes landsbyerne af kørende butikker. Gårdejer Laugo Andersen fra Mjels fortæller, at der i 30'erne kom en hestetrukken bagervogn en gang om ugen til gården. Regningen blev betalt én gang om året, og androg for en familie med børn mellem 40 og 60 kroner!
Lignende arrangement var tilfældet med slagtervarer. Det var primært oksekød man købte, da de fleste gårde slagtede svin til eget forbrug.
I Mjels oprettedes en købmandsbutik i 20'erne. I 1958 flyttede den til den gamle skolebygning og den kørende tradition er videreført, idet omegnen én gang om ugen betjenes pr. vogn.
Aalborg, som i renæssancen var landets største og driftigste provinsby, havde fra begyndelsen af 1800-tallet og helt frem til 1900 stået i stampe. Årsagerne var mange, bl.a. statsbankerotten i 1813 og afståelsen af Norge året efter, hvorved Aalborg havn mistede en stor og givtig aktivitet, ligesom havnen led under de ringe besejlingsforhold gennem Hals Barre. Også det faktum, at den Jydske længdebanes forlængelse til Aalborg lod vente på sig, var et hårdt slag mod byens handlende, - navnlig da byens traditionelle handelspartnere langs Limfjorden mod vest havde fået jernbaneforbindelse med Århus via Viborg.
Efter langvarige forhandlinger lykkedes det endelig i 1861 at få under-

Aalborg by som bønderne må have oplevet den, når de kom kørende sydfra med deres varer i slutningen af 1600-tallet. (Det Kongelige Bibliotek)

skrevet en kontrakt med firmaet Peto, Brassey & Betts om en jernbaneforbindelse mellem Randers og Aalborg. Som så mange gange før i Aalborgs historie, stillede krigshandlinger sig dog hindrende i vejen for et projekts udførelse.

Lad os et øjeblik standse op ved krigen i 1864.

Et af de blodige slag stod som bekendt ved Lundby krat.

Pensioneret lærer Kjeld Sørensen fra Smidie var som alle andre stærkt rystet over hændelsen, og han skrev umiddelbart efter slaget to digte om træfningen, der fik så katastrofal en udgang på grund af en dansk militærfadæse. De faldne danske soldater ligger begravet i Gunderup, Aalborg og Hobro, og slaget er foreviget med en mindesten ved Hadsundvejen i Lundby.

Kjeld Sørensens digtning fortæller på bedste måde om hændelsen som rystede hele egnen.

Modigt drog en liden Skare,
Frejdigt gik den danske Hær,
Uforsagt og alle glade
Drog de mod den Fjende nær,
Som var skjult bag Gjerdet hist,
Løsned deres Ild med List,
Skud på Skud alt så det gjaldt,
Ak, desværre, Dansken faldt.

Hurtig Dansken kom tilbage,
Hvilket Syn var det at see,
O, med Taarer og med Klage
Saae man kjære Danskers Vee;
I sit Blod de kjække svømme,
Blodet ud af Kinden randt,
Og fra Fjenden maatte rømme,
Medens Andre Døden fandt.

Skue den Valdplads, den er Minde
For, hvad Dansken haver stridt,
Deres Blod har maattet rinde,
Og for Konge, Land har lidt.
O, hvert Hjerte bløde maa,
Naar den Tanke for os staae,
At saamangen tappert Hjerte
Brast i Dødens sidste Smerte.

Fædreland, o vil du kræve
Alt det ædle, danske Blod,
Er det ene det, der nære (være?)
Danskens Løn for Heltemod.
Skal i Døden Alle blegne,
Som med lyst vil kjæmpe brav,
Skal til Jorden Alle segne,
Ned udi den mørke Grav.

Mange Taarer maa jo flyde
For den elskte, danske Mand,
Som i strømmeviis maa gyde
Ud sit Blod for Fødeland.
Hjælp da, Herre, alle Modig,
Der gaaer ud i Kamp med Lyst,
Styrk dem, der i Smerte blodig
Beder om din Hjælp og Trøst.

Hviil da sødt, i faldne Krigere,
Døden blev jo Eders Løn,
Jesu, led dem til dit Rige,
Det fremdeles er vor Bøn.
Liv og Blod de haver vovet,
Som et Offer er hensovet,
Kongen trofast de har været,
Derfor vær de Mindet hædret.

Trøster Eder alle Mødre,
Som staaer ene med de Smaae,
Gud forsørger Faderløse,
Alle Hjælp af ham vil faae;
Nær det Haab Enhver især,
Som har tabt den, I har kjær;
Ak, Gud, hisset hver gjengiver
Dem, I elsket har i Live.

Ak, ja Livet er ustadigt,
Flygtig jo vor Vandel er,
Døden ender Manges Dage,
Det maa sees af Krigen her;
Her er ingen Blivested,
Derfor, lad os vær bereed
Til med Jesu Christ at vandre,
Naar vi her fra Verden kaldes.

Herre, lad den Krig ophøre,
Som der raser her med Magt,
Den kan alles Hjerter røre,
En og hver jo er forsagt;
Milde Fader lad den ende,
Saa vi lever lykkelig,
Tak og Bønner saa vi sende,
Herre Jesu, op til dig!

I 1866 gik man i gang med anlægsarbejderne til jernbanen, og den 18. september 1869 åbnedes banestrækningen til Aalborg med pomp og pragt i overværelse af Christian d. 9. og dronning Louise.
Landsbyerne på strækningen nød godt af det nye samfærdselsmiddel, som fik faste stationer i bl.a. Skalborg, Svenstrup og Ellidshøj. Fra stambanen blev etableret flere mindre sidebaner på privat basis, således Aars-Nibe-Svenstrup, som åbnede den 16. juli 1899. Svenstrup blev derved jernbaneknudepunkt og byen fik en statelig stationsbygning.
Sidst på året 1900 åbnedes Aalborg-Hadsund jernbanen med 16 betjente stationer.
Den skabte yderligere fremgang for Himmerlands industrier og landbrug, bl.a. savværksaktiviteten i Vårst. Denne landsby lå ellers i skyggen af sognets øvrige byer, - Gunderup, som havde kirken, og Fjellerad, der helt fra gammel tid var det naturlige handelscenter på grund af broen over Lindenborg Å og på grund af byens driftige gårdejere.

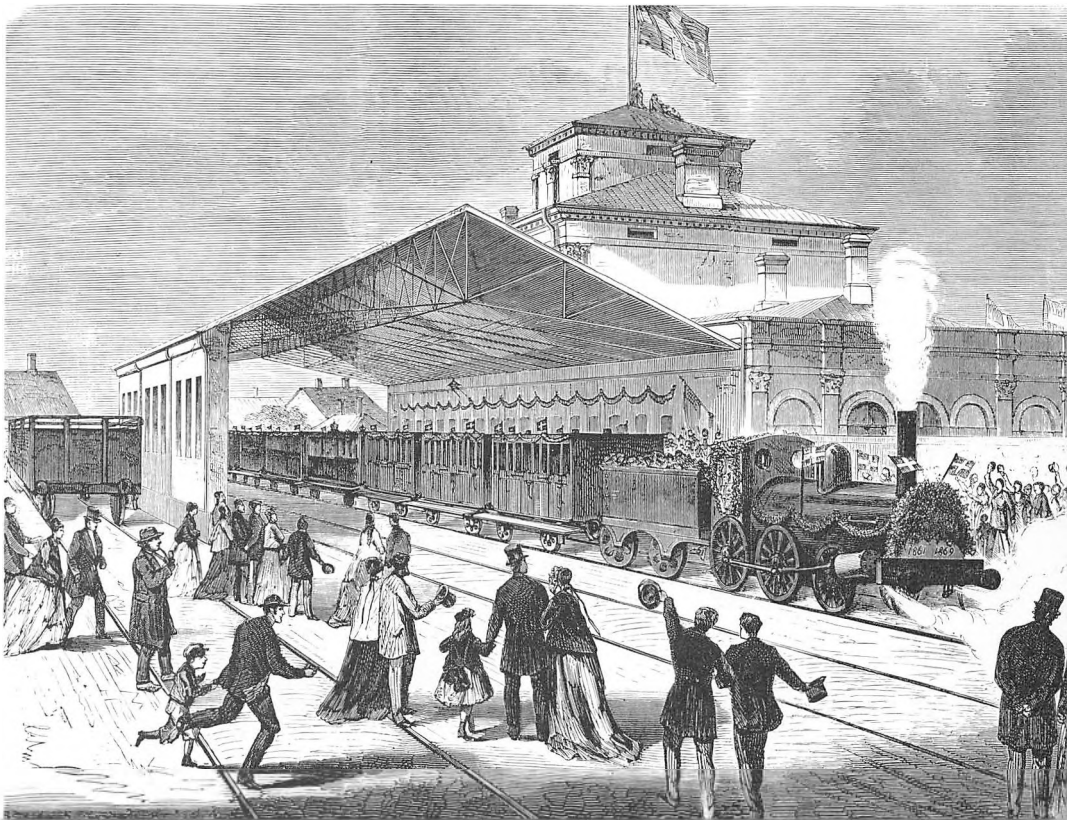

Åbningen af banestrækningen Randers-Aalborg 1869. (Illust. Tidende)

Det viste sig dog, at den lyksalige jernbane snart skulle få en alvorlig konkurrent.
Omkring århundredskiftet begyndte det nye tekniske vidunder, automobilen at hvirvle støvet op på de smalle grusveje.
Det blev snart klart, at bilen ikke kun var et nymodens stykke legetøj for nogle få velhavere.
I hastigt tempo øgedes bilernes antal og fart, og de gamle ubefæstede landeveje blev brolagt for at tilgodese det nye transportmiddel.
Tidligere tiders rejseliv var anstrengende og krævede hyppige rastepladser. Langs hovedfærdselsårene lå landsbykroerne derfor med overnatningsmuligheder for heste og passagerer.
Efterhånden som bilernes standard udvikledes, blev en dagsmarch længere. Landevejene blev rettet ud og kroernes antal reduceredes.
Men også på dette område viste det sig, at bilerne skabte en ny udvikling. Nok forsvandt landsbykroerne som et nødvendigt islæt i rejselivet, men inden længe dukkede en ny funktion op. Bilen blev anvendt til fa-

»Afstanden mellem Aalborg og Sdr. Tranders halveredes ved brolægningen i 1929«. (T.S.)

Kartoffeloptagning ved
Vester Mølle, Svenstrup
ca. 1900

Høstarbejde ved
Svenstrup Vestergade
ca. 1910

milieudflugter og gerne med det mål at indtage søndagsfrokosten i en landsbykro.
Bilen var blot ét eksempel på industriens fremmarch.
Landbruget fik sværere og sværere ved at fastholde sin stilling som Danmarks hovederhverv, og landboungdommen tog i stigende grad til byerne for at deltage i dansen om den gyldne industrikalv.
Atter forsøgte landboerne at løse problemerne i fællesskab.
Store nye landbrugsredskaber var for voldsom investering for en enkelt gård. Derfor slog man sig sammen om indkøbene og planlagde en rationel udnyttelse af maskinerne.
Mange steder etableredes maskinstationer, der udlejede landbrugsmaskiner, - som regel betjent af stationens egne folk.

Skovstrup, – eksempel på velbevaret landsbymiljø. (T.S.)

Indtil 1950 beholdt landsbyerne nogenlunde deres identitet som sluttede samfund med fælles aktiviteter.

Efterårspløjning i – 40'erne, Flamsted Marker

Endnu var det stedets håndværkere, der foretog byggeriet efter de gammelkendte metoder og med stedets traditionelle materialer. Enkelte lokaliteter fremstår endnu som sluttede landsbysamfund, men i løbet af 50'erne og 60'erne ændres tilstandene i landområderne så radikalt, at det gamle landsbymiljø nu truer med helt at forsvinde.

Landsbymiljø 1977

Sidst i fyrrene dikterede boligministeriet et byggestop for købstæderne. Dette forårsagede en eksplosionsagtig byggeaktivitet umiddelbart uden for disse byers grænse, og uden kvalificeret, overordnet planlægning. Dall Villaby, Vodskov og Visse er eksempler på denne ukontrollerede udvikling, - af de tre byer har især Dall Villaby problemer. Der mangler servicefaciliteter af alle arter, og der er ingen eller kun meget få erhvervsmuligheder. Byen fungerer ikke, - den har tendens til at blive gennemgangslejr, og er vel en af de lokaliteter, der med rette bærer betegnelsen »soveby«.
Børnene fra den nye Dall Villaby går i skole i Ferslev og de har tilsyneladende ingen problemer med at akklimatisere sig.

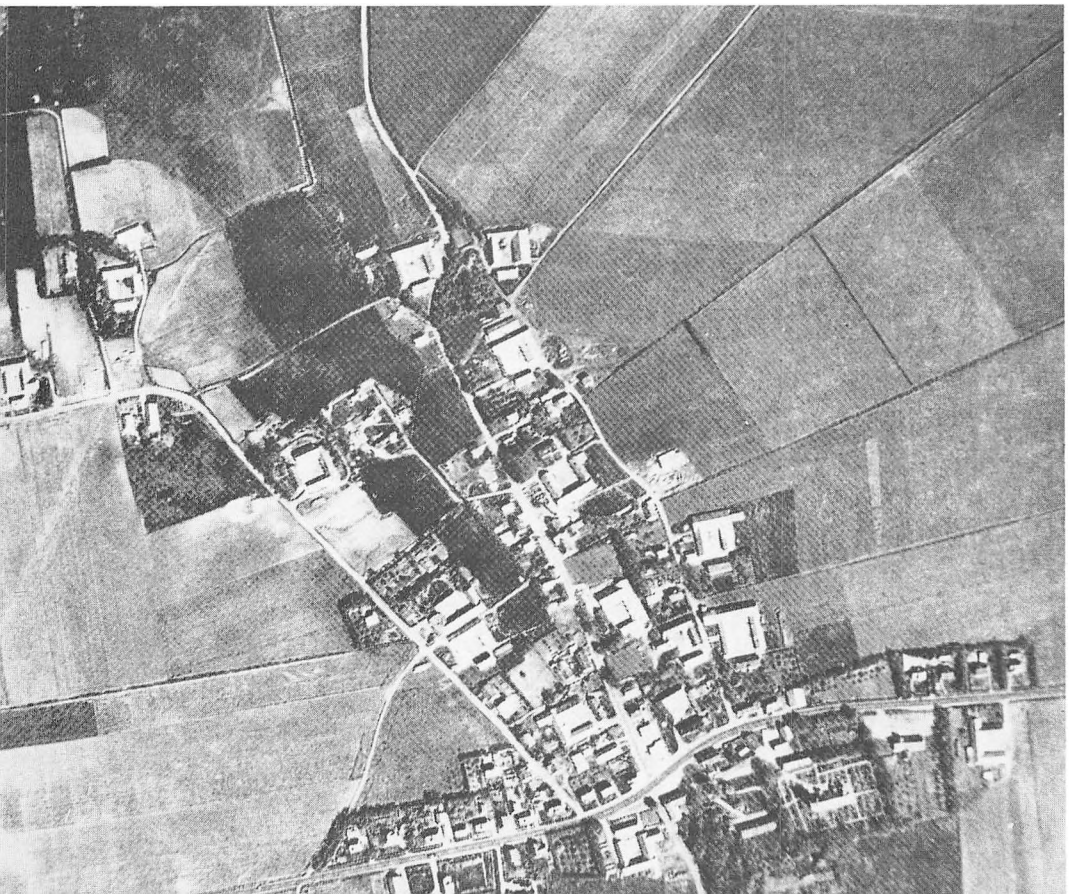

Sønderholm ca. 1950.
Byen har endnu landsbypræg. Op gennem – 60'erne sprænges byen af planløst parcelhusbebyggelse på forten og arealerne umiddelbart vest for byen.
Landsbymiljøet er i dag totalt udvisket.
(Fra F. Hastrup: Danske Landsbytyper)

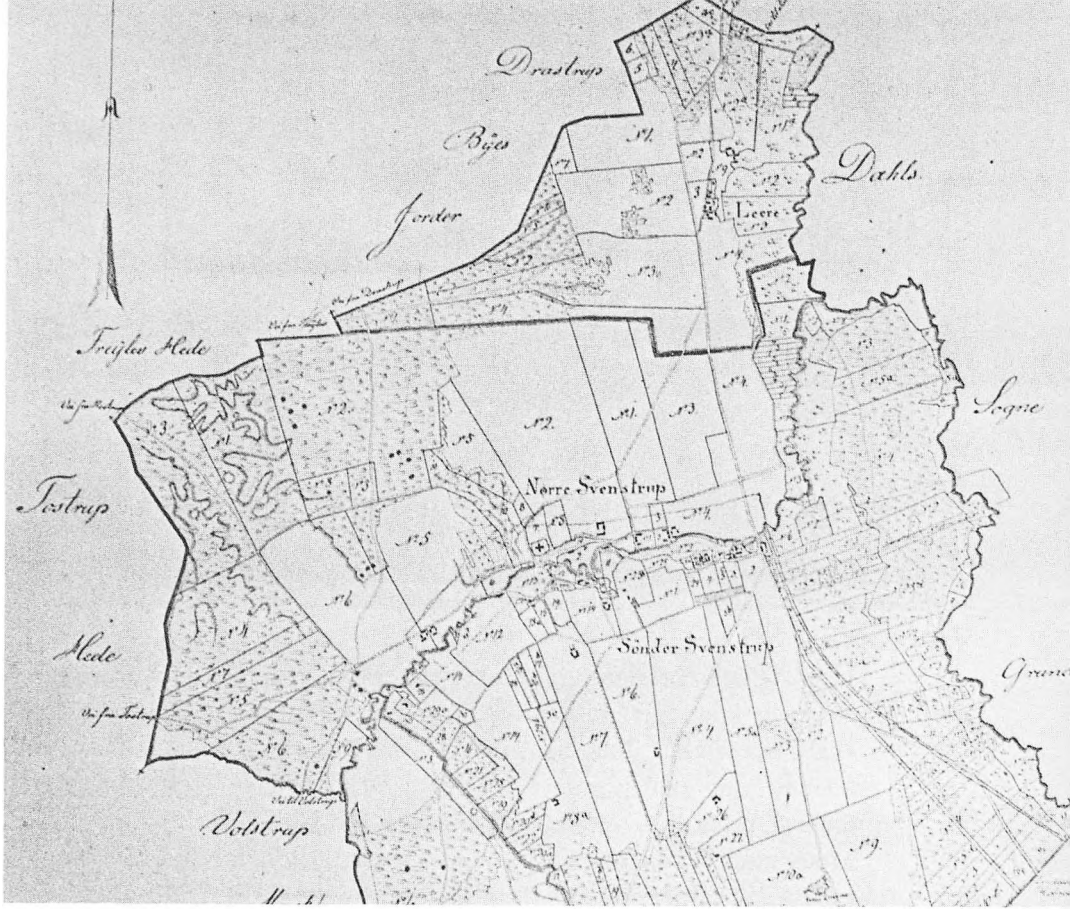

Svenstrupområdet 1850. Af kortet ses i hvor høj grad uopdyrkede hedearealer dominerede landskabet omkring byen

I skolen mødes »de gamle« og »tilflytterne« med samme formål, og atter en gang må man konstatere at landsbyskolen er et meget vigtigt led i landsbyens miljø. Kontakten mellem de voksne er dog betydelig mindre udtalt end børnenes.

Problemet er ikke enestående for det pågældende område.

I Sønderholm blev landsbyen sprængt af parcelhusbebyggelse vest for byen, og der skelnes stadig imellem »gamle« Sønderholmere og de tilflyttede »nye« Sønderholmere.

Først i allernyeste tid er det gået op for folk hvilke kvaliteter landsbyen har, og at man har taget fejl ved kritikløst at oversvømme landet med planløse parcelhusområder uden de overordnede elementer, der var rammerne om landsbymiljøet.

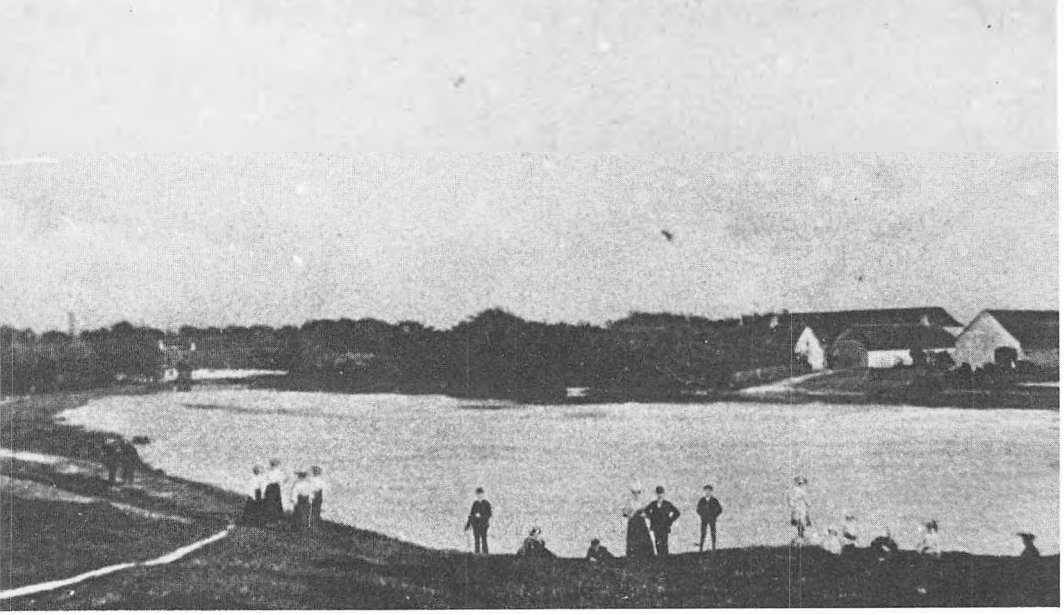

Stemningsbillede fra Svenstrups byplads 1910.

I Dall Villaby er man begyndt at råde bod på fejltagelserne. Myndighederne er klar over miseren og beboerne forsøger på eget initiativ at skabe lidt trivsel, - bl.a. har man fremskredne planer om at opføre et fritidshus, som skal rumme en lang række aktiviteter. Dermed forsøger man at bringe lidt mening i beboernes fritid.

Motorvejens etablering i 60'erne var meget uheldig for Dall, såvel topografisk som driftsmæssigt. Mange af de største landbrug fik skåret den naturlige forbindelse mellem gård og engparceller over, og selv om man byggede broer og underførsler for at afbøde de værste følger, var denne løsning hverken tilfredsstillende i landskabelig eller økonomisk henseende.

De fleste steder var det de bestående landsbyer, der dannede grundlag for en ny bebyggelse. Men det viste sig hurtigt, at udbygningen tog magten fra det oprindelige samfund.

Så sent som i 50'erne var f.eks. Svenstrup endnu en defineret enhed. Men bilernes fremmarch som menigmands transportmiddel, og landsbyens nære beliggenhed ved Aalborg bevirkede en eksplosiv udvikling med et byggeri som på kort tid helt opslugte landsbyen.

I dag er det gamle gårdmiljø udvisket, og navnet Svenstrup betyder nu en satellitby i Aalborgs sydlige del.

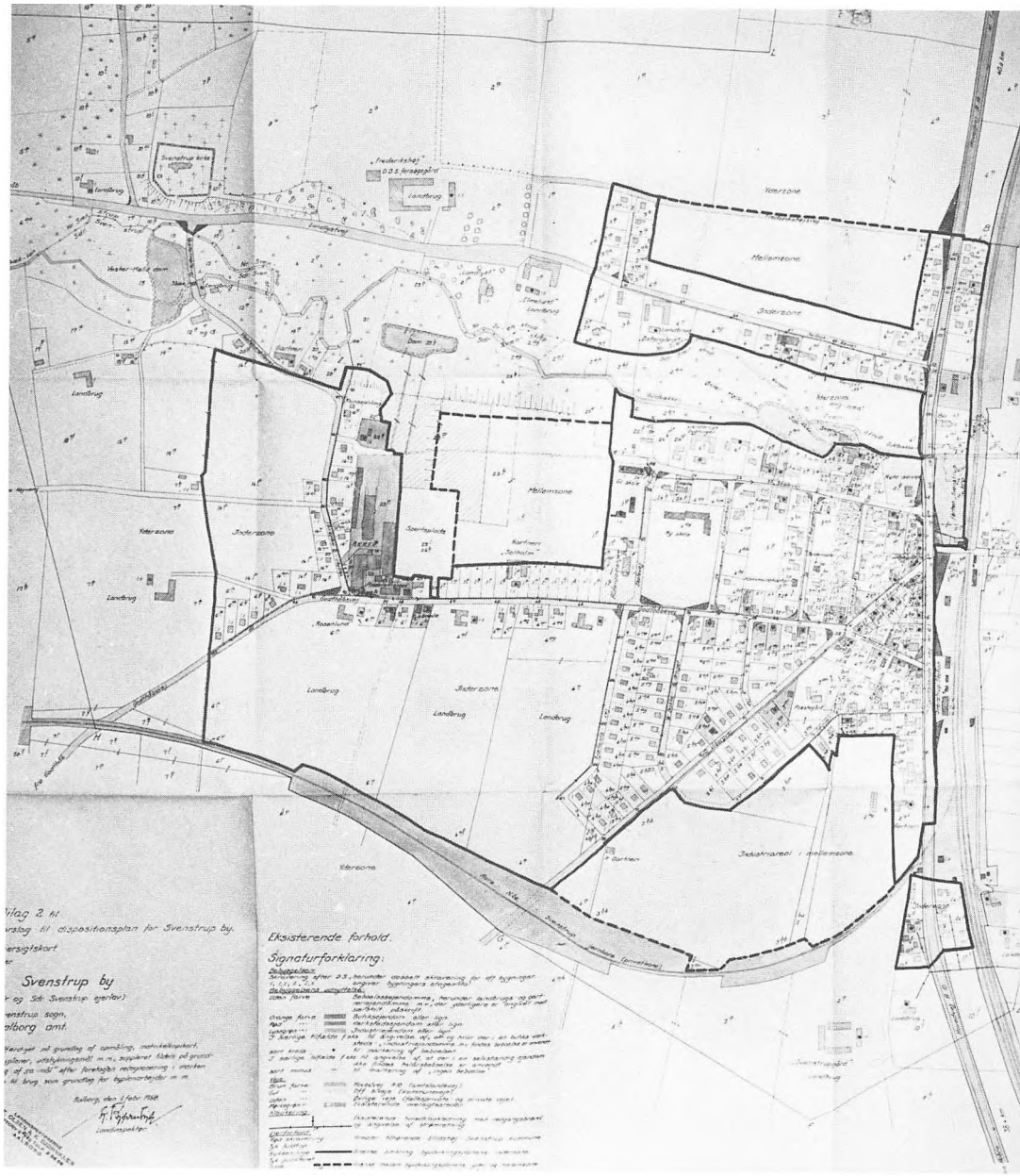

Svenstrup 1958

B1
G3
B2
G2
A1
C2
C1
D
E
Signaturforklaring:
Svenstrup By
KORTBILAG TIL BYGNINGSVEDTÆGT FOR ELLIDSHØJ-SVENSTRUP KOMMUNE. 1:4000
Tarmen af
Ellidshøj By
Ellidshøj Sogn
Hornum Herred
Ringkøbing Amt

Svenstrup 1961. – byzoneplan. Udviklingen accelererer

Svenstrup – Godthåbområdet. Dispositionsplan 1973. (Planlægningssekretariatet i Aalborg)

Nr. Trandersvej ca. 1890

Sønder Tranders By 1785

Samme skæbne har overgået Hasseris og Vejgaard.
Befolkningsprognoser viser, at udviklingen i Aalborg igen er stagnerende.
Af resourcemæssige årsager må udviklingen derfor koncentreres. Alle landsbyer kan ikke udvikle sig, selvom det kan være et lokalt ønske. Myndighederne har lært af den planløse udbygning.
Ved hjælp af lokalplaner forsøger man nu at styre udviklingen, så de bevaringsværdige landsbyer ikke ødelægges.
Dette gøres bedst hvor der ikke er udlagt byzonejord beregnet til ordinær udstykning. Et eksempel er Sdr. Tranders, hvor kommunen har ladet udarbejde en dispositions- og bevaringsplan - denne går i store træk ud på at kanalisere supplerende byggeri ind i baner, der harmonerer med det gamle landsbybillede. Man udstykker i enklaver, der naturligt slutter sig til eksisterende bebyggelse.

Områdegrænse.

Eksisterende værdifuld bebyggelse.

Eksisterende værdifulde beplantninger og særlig værdifulde træer.

Udstykknings- og bebyggelseslokaliteter samt nye enkeltparceller.

Fremtidige externe veje og stier.

Dispositions- og bevaringsplan 1976.

Aalborg kommune - Planlægningssekretariatet
Vesterbro 14, 9000 Aalborg, 08 - 12 72 22

Landskabskonsulenter aps
Kærlundsvej 30, 9000 Aalborg, 08 - 13 06 00

Kjeld Maltha, arkitekt m.a.a.
Nyhavnsgade 9, 9000 Aalborg, 08 - 13 27 00

Bevaringsplan for Sdr. Tranders landsby udarbejdet af Kjeld Malthas tegnestue 1976 for Aalborg kommunes planlægningssekretariat. Hovedideen i planen går ud på at tillade en moderat bygning i små enklaver passende i den gamle landsbys struktur.

SDR. TRANDERS DISPOSITIONS- OG BEVARINGSPLAN

BILAG I

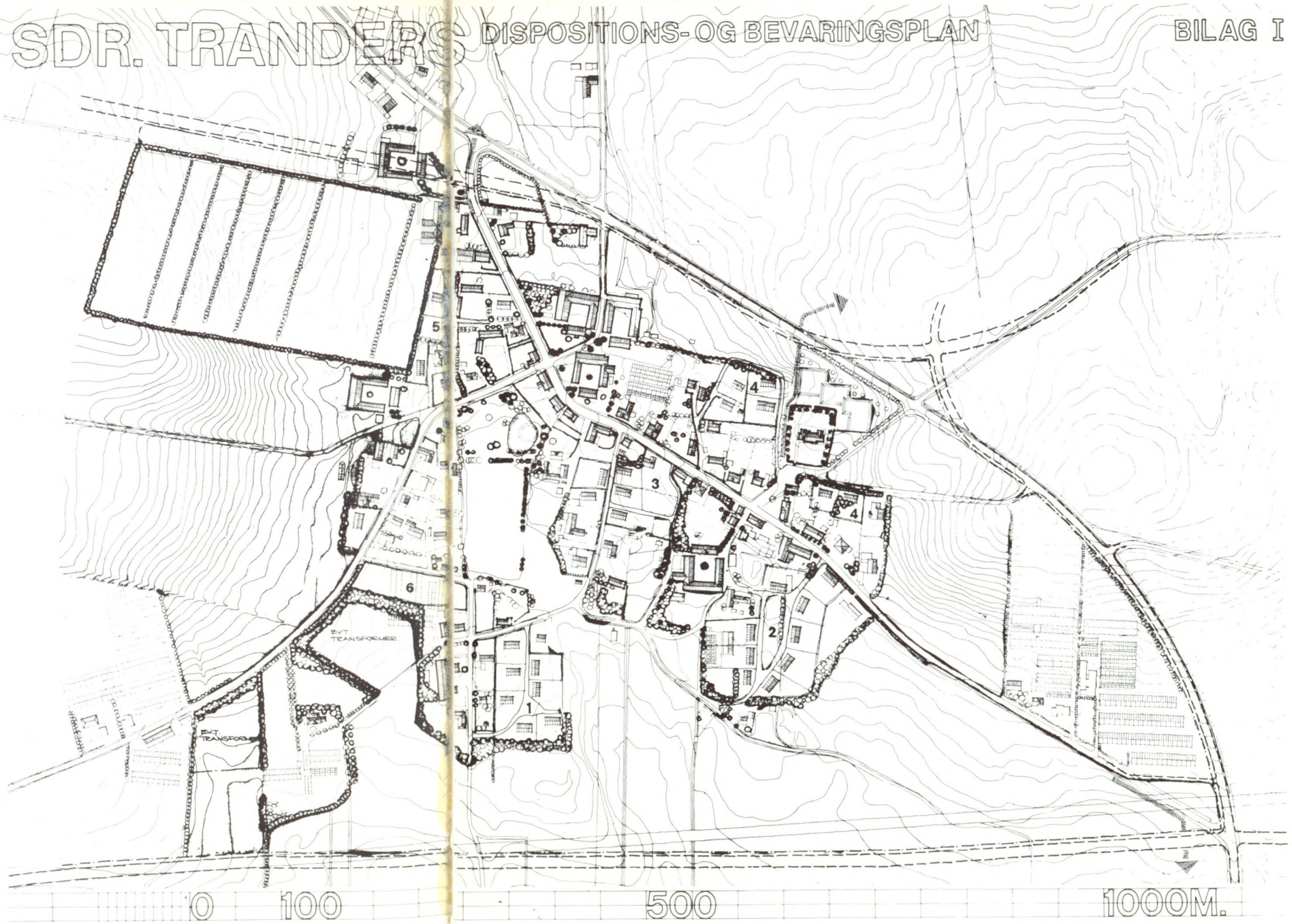

I Sdr. Tranders ligger en smuk gård fra 1804, - Postgården.
Dens hovedbygning er fredet i klasse B og indgår som et vigtigt element i det landsbymiljø, man ønsker at bevare. En lignende fredning er pålagt den trelængede hovedbygning Klarupgaard, der stammer fra det 18. århundrede.
Også andre bygningsværker i Himmerland er fredede, f. eks. godset Store Restrup, den mægtige slægt Gyldenstjernes ældgamle rede. Store Restrups historie er et galleri af Dansk højadels kendteste personer. De nuværende bygninger stammer fra 1723 og er fredet i klasse A. Godset mistede sin betydning med de ændrede forhold dels til landbrugspolitikken, dels til adelen som institution.
I 1912 udstykkedes jordene til mindre husmandsbrug, - dette er glimrende skildret i Johan Skjoldborgs roman »Nye Mænd«.

At Store Restrups fornemme beboere ikke har stået tilbage for rigets øvrige godsbesiddere med hensyn til hårdhændet behandling af bønderne og daglejerne, fremgår af en artikel i Aalborg Stiftstidende fra 1914. Her fortælles, at der indtil Hr. Philip blev ejer af gården først i dette århundrede, endnu fandtes en træhest, som var udstyret med hale, manke og pandedusk af hår og med skarp fjæl langs ryggen. De tilhørende lodder var meget tunge, stod der. Endnu et afstraffelsesredskab fandtes i godsets kælder, - en stor, jernbeslået blok, hvis anvendelse nok kan få det til at løbe koldt ned af ryggen på et nutidigt, retsbevidst samfund.

Selv om man må hilse fredningen af landets monumentale bygningsværker velkommen, er det mest bevaringsværdige dog selve landsbymiljøet. Spørgsmålet er så, om det overhovedet er muligt eller ønskeligt i et nutidigt samfund at fastholde en forgangen livsform.

»Klarupgaard«
– fredet gård fra
det 18'ende århundrede.
(G.D.)

Nr. Tranders har siden 1. april 1950 været en del af Aalborg kommune. Byplanlægningen har bevaret en lille del af den oprindelige landsby omkring gadekæret, men man skal være ikke så lidt af en drømmer for at fornemme landsbymiljøet.
Storbyen og dens vejanlæg æder grådigt af de tæt ved liggende arealer, som i hastigt tempo ændrer karakter fra bølgende kornmarker til boligområder, hvor vejnavne som Smedegårdsvej og Tranholmvej er de sidste levn fra et meget gammelt bondesamfund.
Filstedvej hentyder til den gamle landsby Filsted, som formodentlig lå ved vejen mellem Gug og Sohngaardsholm; - men allerede nu er disse navne blot gader i storbyen.

Det ser dog ud til at man har lært af fejltagelserne.
Det nye universitetsområde blev i 1974 gjort til genstand for en arkitektkonkurrence og såvel bygningerne som det omliggende friareal er som en selvstændig enklave nænsomt indpasset i landskabet.
For at kunne anvende landsbyens ubestridte kvaliteter må man forsøge at kanalisere dem, så de bliver forståelige for nutidige mennesker. Aal-

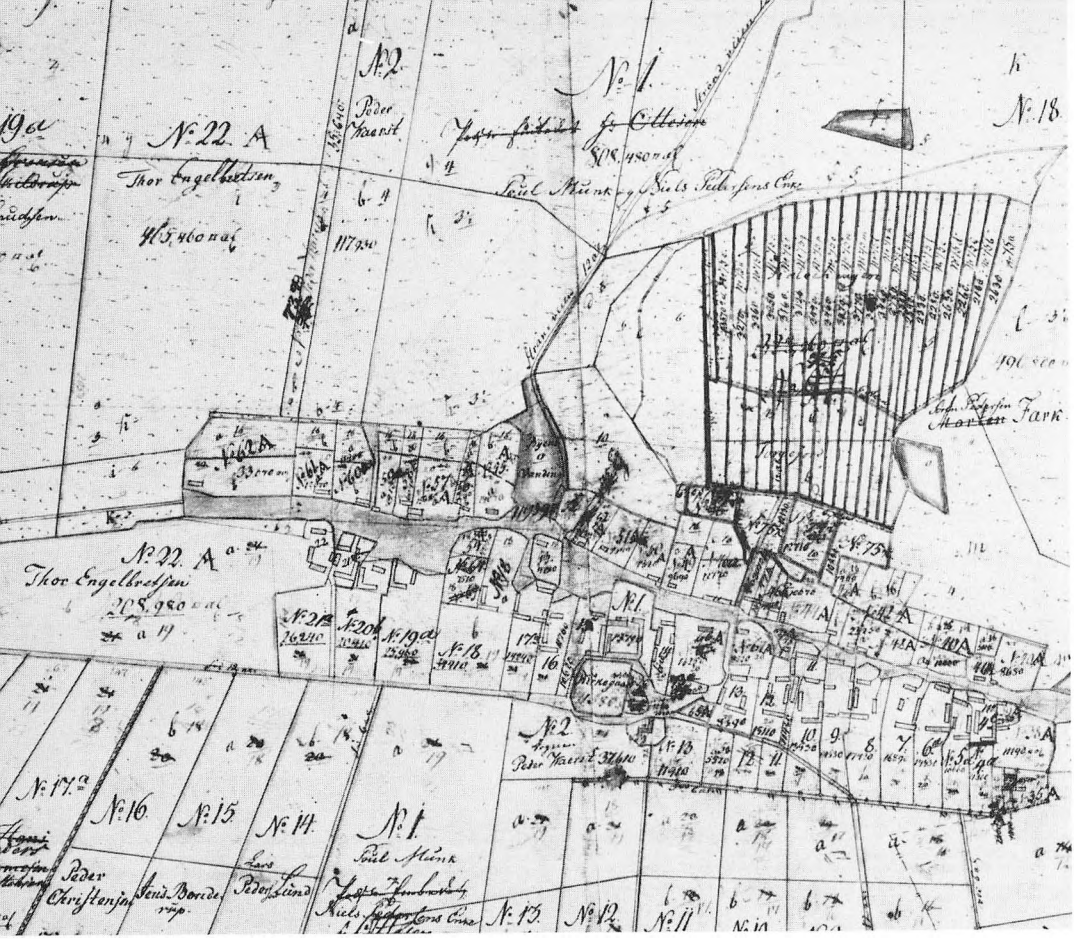

Nørholm. – Matrikelkort anno 1812.
Landsbygaden gik dengang nord for gårdene. – Senere flyttedes den syd om byen.

borg kommunes planlægningssekretariat har foretaget en analyse af to af Himmerlands bevaringsværdige landsbyer - Nørholm og Volsted. Undersøgelsens konklusion som her gengives, fortæller en hel del om fremtidsmulighederne for landets små samfund.

»Volsted og Nørholm er idylliske landsbyer, som har problemer med at overleve.
Ser man landsbyerne fra én side, er der kun idyl.
Et lille overskueligt samfund, selvstændigt, homogent og harmonisk, hvor man lever lykkeligt i fred og ro. Set fra en anden side er der kun problemer.

HUSK I DAG:

Dall Villaby

Hyldemorvej 19:
Velbygget gulst. villa opf. 64. på 125 kvm bebygg. Mdl. brutto kun kr. 3223.- Pris 320.000 udb. 30.000.

Klokkevej 5:
Kvalitetsvilla opf. 68 i kalksandst. på 136 kvm. bebygg. Mdl. brutto kun: kr. 3874,- Pris 380.000 udb. 40.000.

2 sjældne tilbud De bør se - hvis De er prisbevidst? På gensyn i dag til kl. 16.00

Villabyens Ejendomskontor
08-38 22 11

★ FERSLEV

Ny villa i moccasten med tegltag. 130 kvm. plus 41 kvm. carport. Indeh. stue - spisekøk. - 4 værs. - badev. - gæstetoilet. Listelofter og tæpper overalt. Prisforl. 404.000. Udbt. 40.000.

★ VOLSTED

Nyere gulstens-villa med skifertag - 203 kvm. plus garage og carport. Indeh. stue m. pejs. Spisekøk. Forældresoveafd. m. 3 vær. og badevær. Børneafd. m. 3 vær. og badevær. m. m. Alt i hvidevarer. Listelofter og blank mur. God ugenert beliggenhed med sydvendt terrasse og gårdhave. Prisforl. 495.000 - udbt. 45.000. God belåning.

SE **Sv. E. Vernersen**
Statsautoriseret Ejendomsmægler
SVENSTRUP EJENDOMSKONTOR
Plantagevej 28
9230 Svenstrup 08-381015

Vil De bo i Gistrup?

Spiren 23 og 37: 106 kvm. gulst. villa plus carport (under opf.), indeh. oph.stue/alrum/køkken, 3 vær., bryggers, badevær. og gæstet. 345.000/25.000.

Spiren 36: 160 kvm. 1½ plans gulst. villa plus carport, indeh. oph.stue, køkken/alrum, gæstet., bryggers, 4 vær. og badevær. 418.000/40.000.

Springforbi 10 og 12: 139 kvm. gulst. villa plus carport, indeh. oph.stue, 4 vær., badevær., gæstet., spisekøkk. og bryggers. 430.000/40.000.

Stubben 8: 206 kvm. 1½ plans rødst. villa plus garage. Indeh. oph.stue, spisest., spisekøkk., bryggers, 2 badevær., alrum og 4 vær. 505.000/60.000.

GISTRUP
EJENDOMSKONTOR
Anker Nørgaard, Molleskoven 17
TELF. (08) 31 49 77

Type 92 + 76

Huset er med nyt moderne almuekøkken, brunbejdset, separat spiseplads, adskilt med fritstående hvid murstensvæg i en højde af 1,3 mtr.

Sortemaljeret frithængende emhætte, hvidevarer i flotte gul/brune farver - dette er kun få af detaljerne i huset med den store luxus, til den rigtige pris, men kom selv og vurder kvaliteten.

Huset er møbleret.

Huset er beliggende på den nye udstykning ved Myhlenbergvej. Følg vore skilte fra Myhlenbergvej, som er en sidevej til hovedvejen, og De finder os meget nemt.

MYHLENBERG
v. tømrermester
Søren Vangsted
Arden - tlf. (08) 561211

Se det i dag kl. 14-16:

12 købere kan endnu nå at få rækkehus i

Svenstrup

til 76-priser... inden 1. marts.

Husene i den sydlige del af vor bebyggelse i Offerlunden ligger sammen to-og-to. Der er kun nabo i skel, så der er frit til 3 sider på en grund, der ikke er større, end at havearbejdet kan reduceres til få fritidstimer. Altså faktisk et parcelhus.

KOM, SE OG SAMMENLIGN kvalitet og priser med, hvad de ellers har set. Her er tale om et fleksibelt hus. Enten helt færdigt med 84 kvm. stueplan og 60 velindrettede kvm. på 1. sal – eller med 1. sal forberedt for færdiggørelse, når pladsbehovet melder sig. I alt 144 kvm. plus 20 kvm. redskabsrum/carport.

Priser fra 290.000. Udb. fra 30.000
(– en del af udbetalingen kan vi hjælpe Dem med).

Læg mærke til at den mdl. bruttoydelse bliver 3.800 (netto pr. md. ca. 2.250) ved en skattepligtig indkomst på 80.000.

✱ Kør ad Hobrovej gennem Svenstrup. Drej ad Lejrevej, og følg herfra vore skilte ad Dannevirke til „Offerlunden"

JORD-OG BOLIGFONDEN NORDJYLLAND
Jord-og Boligfonden Nordjylland
Torvet 6 • 9400 Nørresundby
Tlf. 08-17 53 00 • Mand.-fred. 8.30-16

Boligfonden Bikuben
Herlev Torv 20 • 2730 Herlev

Udklip fra Aalborg Stiftstidende 16-1-77

Er det muligt at bevare sådanne miljøer? (Mjels 1975) (T.S.)

Landsbyerne er integreret i et større samfundssystem, hvis udviklingslove underpriviligerer landsbysamfundene på en lang række områder. En forståelse for landsbyidyllens generelle bestanddele kan udnyttes for at forbedre miljøkvaliteterne i eksisterende og nye byzoneområder. En erkendelse af landsbyernes konkrete problemer bør udnyttes til at føre den kommunalpolitik i byudviklingen, der lægger et sikkerhedsnet under landsbysamfundenes eksistens, og hermed sikrer bevaring af allerede eksisterende idylliske bymiljøer.

Rekreativt og kulturelt bør Volsted og Nørholm udnyttes ved:

1. Inden for rammerne af statslige og kommunale undervisnings- og kulturaktiviteter at formidle mere viden omkring de kulturgeografiske miljøværdier i landsbyerne.
2. At lade turistforeningen tage initiativ til at fremme udbudet af bondegårdsferie eller bondegårdscamping.

Gl. Hasseris har endnu sin oprindelige struktur; — men hvor længe? (T.S.)

3. Ved at boliganvisningsudvalget undlader at give tilladelse til nedlæggelse af boliger ved overgang til sommerbeboelse i landsbyens boliger.
   Tilladelse bør dog gives for fritliggende landejendomme uden for landsbyerne.

4. Ved at undgå fastlåste bevaringsplaner. Miljøfredninger og tinglyste byplanvedtægter kan let medføre unødvendige begrænsninger i lokalbefolkningens handlefrihed og hermed eksistensbetingelser. Bevaringsplaner vil forstærke turistinteressen for området, forøge nedslidningen og hæve jordprisen. Alle vil have et bondehus i landsbyen.

By- og landzoneloven er et tilstrækkeligt redskab til at sikre landsbyerne mod en uheldig fornyelse eller vækst af landsbyerne.«

Så vidt Aalborg kommunes planlægningssekretariat.

Intentionerne er både rigtige og velformulerede. Men det er mennesker man planlægger for, og landsbyens beboere har gennem hele historien vist, at de ikke uden videre lader deres hverdag diktere.

Hvor ligger grænsen mellem falsk nostalgi og ægthed?
Et landsbysamfund uden landbrug er illusorisk, - men dermed være ikke sagt, at de kvaliteter, landsbysamfundet har opbygget gennem århundreder, ikke kan videreføres og tilpasses vor tid.
Problemet er kun *hvordan* det bør gøres.

Efterskrift

Ved indsamling af materiale til denne bog har en lang række offentlige og private institutioner og enkeltpersoner været involveret, en del er direkte nævnt og citeret i bogen.
De fotografiske arbejder i forbindelse med gamle kort og dokumenter er udført af pressefotograf Grete Dahl.
Alle har med stor velvilje ydet deres bidrag til Aalborgbogen 1977 og vi takker for samarbejdet.

Torben Stokholm *Christian Duch*

Litteraturfortegnelse

Hansen, Viggo, 1964: Landskab og bebyggelse i Vendsyssel.
Hastrup, Frits, 1959: Landsbytyper i Himmerland: Kulturgeografi nr. 65.
Hastrup, Frits, 1964: Danske landsbytyper.
Holm, Axel: Træk af Aalborg amts historie, med efterfølgende biografier.
Johannsen, Claus: Erindringer fra et langt liv.
Lund, Troels: Dagligt liv i Norden i det sekstende århundrede.
Novrup, Johannes, 1945: Landsbyen og det danske samfund, Bd. 1.
Riismøller, Peter: Sultegrænsen.
Steensberg, Axel, 1942: Den danske Bondegaard.
Steensberg, Axel, 1973: Den danske landsby gennem 6000 år.
Fra Himmerland og Kjær Herred.
Turistforeningen for Danmark. - Årbøgerne fra 1958 - 59 - 60 og 61.
Trap, Danmark.

Landsbyernes alder

Ud fra endelserne i landsbyernes navne er det muligt nogenlunde at tidsbestemme deres grundlæggelse.

ÅR	ENDELSE
Før ca. 500	-ing(e) -um -løse -lev -sted
800	-tofte -by
1000	-torp -rød -bøl -holt -ager
	(torp af tysk dorf, også -trup -drup -rup)

Årsberetning

Selskabet for Aalborgs Historie har eksisteret i 10 år og har udsendt 10 årbøger der er kommet i et samlet oplag på ca. 25.000 eksemplarer. Tilsammen omfatter de ca. 1170 sider af Aalborg-historie i tekst og billeder.

1967: Gamle Aalborg-fotografer m.m.
1968: Færger, broer, tunnel
1969: Til lands, til vands, i luften
1970: Forsvundne gader og gyder
1971: Den gammelkære brændevin
1972: Fra Povl Pop til Poul Pagh I
1973: Fra Povl Pop til Poul Pagh II
1974: Dagligliv i Aalborg ved århundredskiftet
1975: Liv og huse i et Aalborg-kvarter
1976: Aalborgs apotekere

Selskabet deltager fortsat sammen med andre kulturelle foreninger i vinterens foredragsrække, som omfatter 24 forelæsninger om kulturelle, historiske, lokalhistoriske og arkæologiske emner m.m.

H. Morell Jørgensen

Lokalhistorisk arkiv for Aalborg kommune 1977

Arkivet har fra oprettelsen i 1974 haft to hovedformål:
Indsamling af alt relevant skriftligt historisk kildemateriale tilhørende områdets enkeltpersoner (erindringer, breve m.m.), foreninger og erhvervsvirksomheder (forhandlingsprotokoller, regnskaber o.l.).
Formidling af historisk kildemateriale, dels i form af almindelige oplysningsvirksomhed, såsom besvarelser af forespørgsler, udstillingsarrangementer, undervisning og foredrag, dels ved støtte og vejledning for den lokale historiske forskning blandt by- og egnshistorikere, slægtsforskere, samt studerende og lærere på AUC og andre læreanstalter.

Indsamlingsvirksomheden har haft medvind. Arkivets samlinger omfatter nu et næsten repræsentativt udsnit af kildematerialet til belysning af den private sektors aktiviteter i Aalborgområdet! Bedst står det i denne henseende til med materialet fra foreninger og større erhvervsvirksomheder, ringest m.h.t. arkiverne efter enkeltpersoner og mindre erhvervsvirksomheder.
Dette gunstige resultat, er dels opnået gennem udarbejdelsen af et særligt nordjysk indsamlings- og registreringssystem, der nu, p.g.a. de gode resultater det har medført hér, kopieres i resten af landet — dels — og navnligt, fordi arkivet har fået en kraftig opbakning i sit arbejde fra alle lokale kredse. Mange i Aalborgområdet ved nu, at gamle beskrevne papirer og protokoller af enhver art, ikke bare er noget man smider væk. Det er et materiale, man først henvender sig til Lokalhistorisk arkiv med, for her at høre, om det er af historisk interesse eller ej.

Formidlingsvirksomheden har derimod haft trangere kår. Dette skønt ønsker herom udefra til arkivet, både har været mange, kraftige og velbegrundede. Arkivet hæmmes nemlig heri af to ting: en komplet mangel på lokaler til brug for den ønskede formidlingsvirksomhed, samt manglende lokal adgang til det vigtigste ikke-statslige arkiv vedrørende Aalborgs historie: Aalborg bys eget arkiv!
Men mens enhver der besøger Lokalhistorisk arkiv, let kan se, at lokale-

forholdene ikke er tilfredsstillende, er ulemperne ved at mangle byens eget arkiv mindre kendte. Et ukendskab byens lokale historieforskning desværre bærer præg af.
For hvor alle andre større byer i såvel udlandet som i Danmark (f.eks. København, Århus, Odense, Esbjerg m.fl.), under en eller anden form ligger inde med eget byarkiv af hensyn til byens egen lokale historieforskning, har Aalborg, skønt der ikke eksisterer nogen afleveringspligt herfor, leveret sit materiale til staten, der herefter har fjernet det fra Nordjylland.
Til gengæld besidder Aalborg, modsat af, og stærkt savnet i alle andre større bysamfund, en detaljeret oversigt over alle ikke-kommunale aktiviteter i byen, udarbejdet på kommunens lokalhistoriske arkiv.
Dette giver mærkelige konsekvenser. Arkivet i Aalborg kan således besvare og løse historiske spørgsmål, der ikke kan løses andre steder overhovedet (f.eks. vedr. forholdet mellem fagbevægelsen og erhvervslivet), mens andre spørgsmål, der alle andre steder kan løses ganske simpelt på grundlag af de kommunale arkiver, i Aalborg enten må løses ad store omveje, eller ved at sende en medarbejder til Viborg!

Skal vi derfor virkelig have en meningsfyldt og effektiv lokal historisk forskning i Aalborg – og det skal vi bl.a. fordi byen besidder et universitet, der uddanner historikere – må mindstemålet være en lige adgang til begge halvdele af det ikke-statslige kildemateriale til Aalborgs historie: det private og det kommunale. En tilbagelevering af byens eget arkiv til byen under en eller anden form, er derfor en nødvendighed.

Henning Bender

Aalborg-bogen 1977. 11. publikation
Udgivet af Selskabet for Aalborgs Historie
Redaktion: H. Morell Jørgensen
Redaktionsudvalg: Selskabets styrelse
Lay-out: Niels Pedersen og Jens Møldrup
Repro: Hasseris Kliché og Offset
Indbinding: Anker Jensen, Hjørring
Tryk: Aalborg Stiftsbogtrykkeri

Forsidefoto:
Luftfoto af Volsted (Thorkild Balslev)

Øvrige Fotos:
Torben Stokholm (T.S.)
Grete Dahl (G.D.)

Styrelse:
Henning Bender, Stagsted, pr. Hjallerup, tlf. 28 12 05
Christian Henriksen, Pernillevej 14, tlf. 13 83 11
Peter Holm-Rasmussen, Maren Turisgade 4
Harald Morell Jørgensen, Geskevej 30, tlf. 18 24 06
Holger Hassing Povlsen, Borgergade 1, tlf. 12 84 67
Poul H. Rasmussen, Bundgaardsvej 58, tlf. 12 45 02 (kass.)
Ellen Schultz, Charlottehøj 38, tlf. 14 44 66

Distribution: Bundgaardsvej 58, 9000 Aalborg,
tlf. (08) 12 45 02
Kommision for boghandlere: Jens Hansens Boghandel,
Algade 25, Aalborg, tlf. 12 21 08